

بسم الله الرحمن الرحيم

گزارش راهبردی پیرامون مسجد

آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات مساجد

پژوهشکده تبلیغ و مطالعات اسلامی باقرالعلوم (ع)

۱۳۹۵

۳.....	مقدمه
۳.....	بیان مسئله
۵.....	روش تحقیق
۶.....	چارچوب مفهومی
۶.....	ساختار پژوهش
۷.....	وضع مطلوب
۷.....	عوامل اصلی و مهم اداره مسجد
۷.....	تعهد و مهارت مجریان
۱۱.....	دیدگاه‌های حضرت امام خمینی؛ و مقام معظم رهبری (مدظله)
۱۵.....	بررسی اسناد بالادستی
۱۵.....	قانون اساسی
۱۵.....	سند چشم انداز در افق ۱۴۰۴
۱۵.....	برنامه‌های توسعه
۱۷.....	سیاست‌های کلی نظام در بخش فرهنگ
۱۷.....	سیاست‌های مقابله با تهاجم فرهنگی (مصوبه ۴۵۹ شورای عالی انقلاب فرهنگی) ۱۳۸۷/۱۲/۲۴:
۱۸.....	اصلاح آئین نامه ترویج و توسعه فرهنگی؛ هیئت وزیران، ۱۳۷۶/۹/۱۶:
۱۸.....	آئین نامه ترویج و توسعه فرهنگ نماز
۱۸.....	آئین نامه ستاد پشتیبانی و هماهنگی امور مساجد کشور
۱۸.....	الزامات ساماندهی فعالیت‌های اصلی حوزه‌ی مسجد (کارگروه کلان دستگاه‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی)
۱۸.....	امام جماعت مسجد طراز
۲۰.....	شمای کلی از اسناد بالادستی مرتبط با نهادهای متولی مسجد درباره آموزش‌های تخصصی
۲۱.....	بررسی وضع موجود
۲۱.....	آمار مربوط به وضع فعلی
۲۳.....	جامعه مخاطبان تحت پوشش سازمان‌ها
۲۴.....	تبیین وضعیت سازمان‌ها در آموزش‌های تخصصی
۲۵.....	حوزه‌های علمیه
۲۹.....	سازمان تبلیغات اسلامی
۳۵.....	مرکز رسیدگی به امور مساجد

۴۱.....	کانون‌های فرهنگی ارشاد
۴۴.....	سازمان اوقاف و امور خیریه
۴۴.....	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
۴۴.....	سازمان بسیج
۴۶.....	چالش‌ها
۴۷.....	ضرورت تغییر وضع موجود
۴۸.....	جمعیت آماری و حجم نمونه
۴۸.....	یافته‌ها
۴۸.....	سیمای پاسخگویان
۵۱.....	یافته‌های توصیفی
۵۲.....	یافته‌های تحلیلی
۵۲.....	مدل تحلیل مسیر
۵۳.....	تعهد و مهارت مجریان خطمشی مسجد
۵۴.....	راهبردها و راهکارها
۵۴.....	مقدمه
۵۴.....	برای رسیدن به وضع مطلوب می‌توان موارد راهبردی زیر را مطرح کرد:
۵۴.....	راهبرد ۱: تقویت ارتباط مساجد با حوزه‌های علمیه (تقویت نقش حوزه در امر آموزش‌های تخصصی)
۵۵.....	راهبرد ۲: جامع نگری در نیازسنجی و برگزاری دوره‌های آموزشی ائمه جماعات
۵۶.....	راهبرد ۳: تجمع توان نهادهای مرتبط و هم‌افزایی
۵۶.....	راهبرد ۴: تعریف و تعیین جایگاه حوزه‌های علمیه در اداره مساجد
۵۶.....	راهبرد ۵: تمرکز آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات در یک نهاد
۵۷.....	راهبرد ۶: توسعه‌ی آموزش‌های تخصصی
۵۸.....	الگوی جایگزین
۶۰.....	پیشنهادهای
۶۲.....	منابع:

مقدمه

جایگاه مسجد در جوامع اسلامی بسیار پراهمیت و در طول تاریخ، مسجد، بستر ساز و عامل بقای تمدن‌های اسلامی بوده است و بسیاری از جوامع اسلامی مانند جمهوری اسلامی ایران همه تحولات و برنامه‌ها را بر محوریت مسجد پایه‌گذاری نمودند و مسجد را محل آغاز تحولات و محور هدایت جامعه قرار دادند.

این توجه در سال‌های اولیه انقلاب نیز ادامه یافت اما متأسفانه این کم‌کم به این مسئله بی‌توجهی شد و در این دوره سازمان‌های موازی بسیار نقش مهمی در هدررفت منابع و خنثی‌سازی فعالیت‌های هم‌دیگر داشتند و نبود برنامه‌ی جامع راهبردی در حوزه‌ی مسجد که با کمک آن توان متولیان تجمیع و از آن به‌طور کامل استفاده شود، خود، بر این مسئله افزود.

خوشبختانه در سال‌های اخیر شورای عالی انقلاب فرهنگی نسبت به مسجد توجه درخوری داشته و با تشکیل جلسات ستاد کلان دستگاه‌های فرهنگی سعی به شناسایی مسائل و ایجاد دیدگاه مشترک و وحدت رویه و تقسیم‌کار بین نهادهای مرتبط در حوزه‌ی مسجد پرداخته است که مسلماً همه‌ی این اقدامات نیازمند داشتن برنامه‌ای راهبردی و جامع برای مسجد است که نقش تمامی سازمان‌های مرتبط با مسجد در آن تعریف شود.

بیان مسئله

مساجد به دلیل محوریت در هدایت جامعه کارکردهای متعددی دارند که در زمان فعلی استفاده‌ی صحیح از ظرفیت مساجد به تخصص‌های مختلفی نیاز دارد و این تخصص‌ها باید متناسب با نیازهای روز و تحولات گسترده در جوامع به‌روز شود که در این صورت، باید برای مساجد جایگاه یک اداره را در نظر گرفت که این مسئله به داشتن دیدگاهی تخصصی درباره مسجد و مدیریت مسجد نیاز دارد با به‌کارگیری چنین رویکردی ست که مساجد جامعه‌ی اسلامی را در مقابل هیجده‌های فرهنگی و دینی حفظ می‌کنند.

اداره‌ی مسجد با توجه به کارکردها و ظرفیت‌های بی‌بدیل این نهاد مقدس به تخصص‌ها و مهارت‌هایی نیاز دارد که بدون آن مدیریت صحیح مسجد محقق نمی‌شود و مساجد در برابر نیازهای مخاطبان خود فعال و پاسخگو نخواهند بود و این مسئله حاشیه رفتن مساجد در مقابل سایر رقبا را در پی خواهد داشت، همان‌گونه که شاهد کم شدن حضور افراد و به‌ویژه جوانان در مساجد هستیم و این مسئله نشان می‌دهد که اداره مسجد به تخصص نیازمند است و باید با رویکرد تخصصی به مدیریت مسجد پرداخت.

در پژوهشی که سازمان تبلیغات اسلامی در سال ۱۳۸۴ انجام داده، هفت عامل عمده در ناموفق بودن مساجد آمده است که از آنها دو عامل مستقیماً درباره امام جماعت مساجد است: ۱- نداشتن امام جماعت آگاه، توانمند و آشنا به مسائل روز و نداشتن مهارت جذب و ارتباط با مردم؛ ۲- نداشتن امام جماعت راتب (طالقانی و همکاران، ۱۳۸۹).

مسئله‌ی اصلی نبود نگاه تخصصی به مدیریت مسجد و پرداختن به آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات و استمرار آن در طول مدت عهده‌دار بودن این منصب است.

این نگاه در سازمان‌های متولی نیز وجود دارد و سازمانی به صورت تخصصی و متمرکز به امر اداره و مدیریت مسجد نمی‌پردازد و بودجه‌ی در نظر گرفته شده برای مساجد را چند سازمان مصرف می‌کند که بیشتر آنها نگاهی تبعی به مسجد دارند و فقط مرکز رسیدگی به امور مساجد به مسجد توجه خاص دارد که متأسفانه این مرکز نیز برنامه‌های جامعی برای تمامی مساجد ندارد و فعالیت‌های خود را در استان تهران محدود نموده است.

مساجد در ایران از نهادهای راهبردی به شمار می‌روند که برای حفظ و تعالی فرهنگ دینی در مقابل تهاجم فرهنگی بیگانگان ظرفیت‌های مهمی دارند اما با وجود ظرفیت‌های بالقوه و تأکیدات بزرگان مبنی بر محوریت مسجد در محلات و فعال شدن همه ظرفیت‌های این نهاد مهم، کارکردهای مساجد در برنامه‌های توسعه چندان توجه نشده و فقط به توسعه کمی مساجد توجه شده است.

غلبه این نگاه ساختاری به مسجد نداشتن برنامه‌ریزی و عدم تأمین اعتبار برای کارهای ریز بنایی مثل فعالیت‌های فرهنگی آموزشی و آموزش‌های تخصصی برای متولیان مساجد خصوصاً ائمه جماعات را در پی داشته است.

اصولاً از نقاط ضعف در مدیریت مسجد که باعث شده وضع فعلی پیش بیاید، نبود یک برنامه راهبردی در آموزش و انتخاب و ارتقاء ائمه جماعات است که رکن اصلی پیشبرد فعالیت‌های مسجد هستند.

حضور روحانی شایسته و کارآمد، در جایگاه امام جماعت و نقش رهبر و مدیر مسجد در همه‌ی مساجد از محورهای اصلی مسجد طراز اسلامی است و به سبب نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ی ائمه جماعت در رهبری و مدیریت مسجد و همچنین در جذب و برقراری ارتباط با مردم، برگزاری آموزش‌های تخصصی با هدف

افزایش توانمندی‌ها و مهارت‌های ایشان امری مهم و ضروری به شمار می‌آید. لذا مرکز رسیدگی به امور مساجد اولین راهبرد و سیاست خود را توانمندسازی ائمه جماعات می‌داند و این مسئله نشان می‌دهد که خلأ توانمندی ائمه جماعات وجود دارد و این خلأ را باید نهادهایی برطرف کنند.

سؤالات

به طور مشخص در این تحقیق به دنبال پاسخ دهی به چهار پرسش مهم هستیم؛ پرسش نخست به وضعیت جاری آموزش‌های تخصص ائمه جماعات در بین نهادهای متولی حوزه مسجد چگونه است؟ پرسش دوم آن است که شرایط امام جماعت مطلوب و آموزش‌های تخصصی مورد نیاز که در منابع اصیل و اسناد بالادستی جمهوری اسلامی آمده است، چگونه است؟ پرسش سوم آن است که شکاف میان وضعیت موجود تا وضعیت مطلوب در چه حدی است؛ و پرسش آخر این است که چه راهبردها و راهکارهایی برای پر کردن شکاف میان وضعیت موجود آموزش‌های تخصصی و وضعیت مطلوب آن وجود دارد؛ به بیان دیگر نهادهای مسئول برای رسیدن به وضعیت مطلوب، باید چه راهبردها و راهکارهایی را در پیش بگیرند.

روش تحقیق

روش مناسب برای انجام این تحقیق روش توصیفی-تحلیلی است و توصیف وضعیت مطلوب با مطالعه اسناد و تحلیل محتوای آنها صورت می‌گیرد. وضعیت موجود نیز با تحلیل محتوای اسناد مربوط، شامل کتاب، مقاله، همایش، پایان‌نامه و گزارش‌های آماری صورت خواهد گرفت و نتایج به صورت کیفی بررسی شده، جزئیات فاصله وضعیت موجود تا وضعیت مطلوب گردآوری می‌شود و راهبردها و راهکارهای مناسب برای رفع مشکل به صورت نمودار عرضه می‌شوند.

در این گزارش از روش پیمایشی استفاده شده است که این روش برای گرفتن پاسخ از نمونه مناسب است، لذا اطلاعات مربوط به تدوین فرضیه‌های تحقیق و تنظیم پرسشنامه از مطالعات کتابخانه‌ای با چارچوب مفهومی، سایت‌های اینترنتی و برگه‌نویسی به‌دست آمد. برای گردآوری اطلاعات از جامعه آماری، نیز از پرسشنامه استفاده شده است.

چارچوب مفهومی

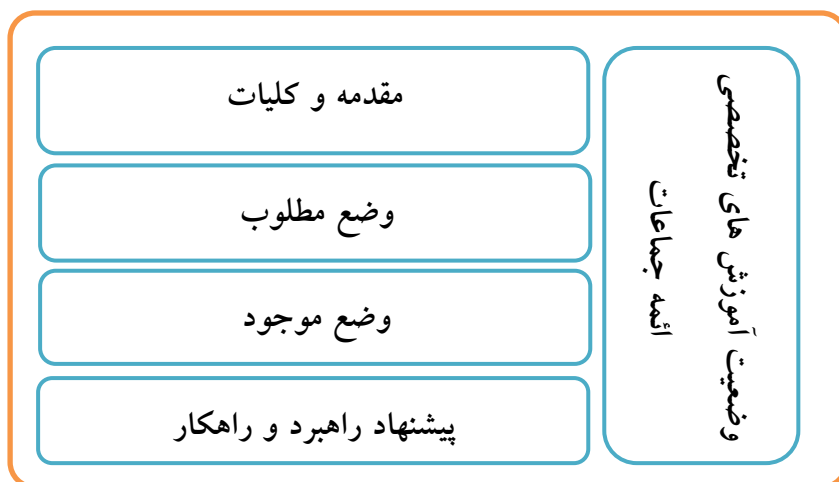
مقصود از امام جماعت در این گزارش، امام جماعتی است که در یکی از مساجد شهر یا روستا به صورت امام جماعت راتب یا نایب به انجام وظیفه مشغول باشد، لذا مبلغان مناسبی که چند ماه از سال در مناسبت‌های تبلیغی در مساجد حاضر می‌شوند از دایره بحث خارج هستند.

با توجه به اهمیت و جایگاه مساجد، در این گزارش به بررسی وضعیت آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات مساجد پرداخته می‌شود؛ بنابراین ائمه جماعات سازمان‌ها، نمازخانه‌ها و مراکز آموزشی که در قالب مسجد محل فعالیت نمی‌کنند از دایره‌ی این پژوهش خارج هستند.

در اداره‌ی مسجد به مهارت‌هایی نیاز هست که به شکل عمومی همه‌ی مبلغان آنها را ندارند و تبلیغ معنای عامی دارد که به آموزش‌های تخصصی خود نیازمند است که همه مبلغان چنین نیستند و علت آن این است که آموزش‌های تخصصی مدیریت مسجد را فراگرفته‌اند.

ساختار پژوهش

در این تحقیق، نخست از متون اسلامی، سخنان مقام معظم رهبری و اسناد بالادستی کشور سیمای مطلوب آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات و نهادهای مسئول این امر استخراج و در مرحله دوم به بررسی وضعیت موجود آموزش‌های تخصصی مدیریت مسجد ائمه جماعات در سطح نهادهای متولی مساجد، با هدف آسیب‌شناسی آموزش‌های تخصصی و تعیین شکاف‌های موجود پرداخته می‌شود. در مرحله نهایی نیز، پس از شناسایی آسیب‌ها و شکاف‌ها، راهبردها و راهکارهای مناسب برای پرکردن فاصله وضعیت موجود تا وضعیت مطلوب پیشنهاد می‌شود.

وضع مطلوب

عوامل اصلی و مهم اداره مسجد

تعهد و مهارت مجریان

معیارهای تعهد مجریان و اداره کنندگان مسجد

از آن جا که تعهد، امری درونی است و با تشویق یا تنبیه پدید نمی‌آید و یا در صورت پدید آمدن کارآیی لازم خود را ندارد، لذا برای ایجاد تعهد باید با توجه به آموزه‌های اسلامی که در آنها معیارهای متولیان مسجد بیان نشده است، انگیزه‌ی کار الهی و شناخت جایگاه مسجد برای متولیان مشخص و تبیین شود و در این صورت است که تعهد مجریان و متولیان مسجد متعهد باز خواهند آمد.

خداوند در قرآن می‌فرماید:

﴿وَعَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهْرًا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ (بقره،

(۱۲۵)

چون کعبه خانه خداست لذا خادمان آن نیز باید از اولیای خدا باشند، به همین دلیل بود که یکی از پیامبران اولوالعزم یعنی ابراهیم خلیل الرحمان به همراه فرزندش، اسماعیل مأمور این کار مقدس شدند.

هدف این مأموریت آن بود که خانه خدا برای مهمانان و حضور بندگان از هر جهت آماده شود و خدمت به خانه خدا و مسجد کاری ابراهیمی و مأموریت الهی به شمار آید.

این آیه بیانگر آن است که خدمت به مسجد و انجام امور آن نباید کم انگاشته شود؛ اموری که خداوند انجام آن را به پیامبران خود واگذار کرده است و الآن انجام آنها به ما سپرده شده است، باید جایگاه والاتری نزد مجریان داشته باشد و همین شناخت جایگاه والای مسجد و اهمیت فعالیت و اداره‌ی مسجد خود سبب تقویت تعهد مجریان خواهد شد.

در گذر تاریخ، زمانی ابراهیم، اسماعیل، زکریا و دیگران خادم مساجد بودند و مادر حضرت مریم نیز قبل از تولد فرزندش نذر کرد که فرزندش خادم مسجد باشد:

﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ (آل عمران، ۳۵)؛

همسر عمران گفت: پروردگارا! آنچه را در رحم دارم برای تو نذر کردم که برای خدمت به خانه تو آزاد باشد، پس از من قبول فرما!

لذا خدمت به خانه خدا آن قدر ارزش دارد که اولیای خدا، عزیزان خود را قبل از تولد برای آن کار نذر کنند و از خداوند هم بخواهند تا خواسته آنها را قبول فرماید.

همچنین خداوند متعال حضرت محمد ﷺ را نیز مأمور خدمتگزاری به مسجد خود قرار داد. امام باقر علیه السلام در این باره می‌فرماید:

«او حی الله الی نبیه ان طهر مسجدک»^۱؛

خداوند به پیامبرش وحی کرد تا مسجد النبی را تطهیر کند.

و در مرحله بعد، خدمتگزاری مساجد را به مؤمنان و بندگان صالح سپرد:

﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ﴾ (توبه، ۱۸)؛

مساجد خدا را فقط کسانی باید آباد کنند که به خدا و روز قیامت ایمان دارند و نماز را به پا می‌دارند و زکات می‌پردازند و جز از خدا نمی‌ترسند.

از شاخصه‌های دیگر و مهم تعهد بر اساس آیات و روایات، ایمان داشتن به خداوند است، یعنی فرد، نگاه مادی به مسجد نداشته باشد و آن را مکانی الهی و خانه خدا در زمین بداند و به روز قیامت اعتقاد داشته باشد. پس مدیریت او در مسجد نباید برای اداره و گذران زندگی و به دلیل بیکاری نباشد، بلکه او باید برای هدفی والاتر این کار را انجام دهد و اینکه نماز را به پا دارد، یعنی اقامه نماز، اولویت زندگی او باشد و نه اینکه چون او در مسجد فعالیت می‌کند، به سبب عادت به اقامه نماز پردازد و زکات پرداخت کند، یعنی در انجام کارهای خیر نیز کوشا باشد.

۱. وسائل الشیعه ج ۱، ص ۴۸۴.

مساجد پایگاه‌های مهم عبادی و اجتماعی مسلمانان و خانه‌های خدا هستند، لذا متولیان آن باید هم شجاع، صالح و پاک باشند و هم درد دین داشته باشند و از آنجا که خدمت به مسجد کار پیامبران و بندگان صالح خداست، لذا خداوند فرموده است که مشرکان حق خدمتگزاری به آستان مقدس مساجد را ندارند:

﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾ (توبه، ۱۷)

و چون مسجد نقش‌های مؤثر اجتماعی دارد، آبادکنندگان آن باید انسان‌هایی صالح و شاخص باشند تا نقش حیاتی مسجد عملیاتی شود. (دهقان، ۱۳۸۲)

شاخصه‌های مهارت‌های مجریان و اداره کنندگان مسجد

مهارت مجریان در اداره مسجد و اجرایی شدن مسائلی که در آیات و روایات برای اداره مسجد آمده است و همچنین تعامل مؤثر با نهادهای قانونگذار و تصمیم گیرنده در عرصه مسجد برای اجرای کامل خط مشی‌ها بسیار اهمیت دارد؛ زیرا منابع انسانی مناسب از مهم‌ترین عوامل مؤثر موفقیت نهادهای دینی است و هرچه شایستگی نیروهای مسجد بالاتر باشد آنها در عملکرد خود بیشتر موفق خواهند بود.

لذا اگر بخواهیم مسجد در جایگاه یک نهاد مردمی، غیر انتفاعی و مذهبی در کارکردهای مختلف اجتماعی و دینی خود موفق و اثر بخش باشد، باید نیروهای انسانی شایسته‌ای در آن فعال باشند. در ادامه به مهمترین موارد منابع انسانی مساجد خواهیم پرداخت.

امام جماعت

امام جماعت، محور و مدیر مسجد در هر محله است. ویژگی‌هایی که در روایات برای او مطرح شده، بهترین شاخص‌ها برای انتخاب امام جماعت است.

رضایت نمازگزاران از امام جماعت^۱، توجه امام جماعت به نمازگزاران^۲، داشتن شرایط امامت جماعتی^۳، داشتن وجاهت ظاهری^۴، مؤدب بودن^۵، متعادل و ظاهر صلاح بودن^۶، میانه‌رو بودن^۷، امانت‌دار و متدین بودن^۸، دارای اعتقادات صحیح بودن^۹، از دیگران افضل بودن^{۱۰}، الگو بودن^{۱۱}، عالم بودن^{۱۲}، و خوشرو بودن^{۱۳}، برخی از ویژگی‌هایی است که در روایات برای امام جماعت برشمرده شده است.

۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «ثَمَانِيَةٌ لَا تُقْبَلُ لَهُمْ صَلَاةٌ وَإِمَامٌ قَوْمٍ يُصَلِّي بِهِمْ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ» (مستدرک الوسائل، ج ۵، ص ۴۱۱، ح ۸ (باب جواز الصلاة)).

۲. عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (ع) قَالَ: قُلْتُ لَهُ: إِنِّي إِمَامٌ مَسْجِدٍ الْحَيِّ فَأَرْكَعُ بِهِمْ فَاسْمَعُ خَفَقَانَ نَعَالِهِمْ وَ أَنَا رَاكِعٌ فَقَالَ: «اصْبِرْ رُكُوعَكَ وَمِثْلَ رُكُوعِكَ فَإِنْ انْقَطَعَ وَإِلَّا فَانْتَصِبْ قَائِمًا» (الكافي، ج ۳، ص ۳۳۰، باب أدنى ما يجزئ من التسبيح).

۳. عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ (ع) أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْقِرَاءَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ فَقَالَ: «إِذَا كُنْتَ خَلْفَ الْإِمَامِ تَوَلَّاهُ وَ تَتَّقُ بِهِ فَإِنَّهُ يُجْزِيكَ قِرَاءَتَهُ وَ إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ تَقْرَأَ فَاقْرَأْ فِيمَا تَخَافَتْ فِيهِ فَإِذَا جَهَرَ فَانْصَبْ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى «وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»» (الحدیث؛ (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۳۵۹، باب ۳۱)، باب عدم جواز قراءه المأموم خلف آداب امامت، آیات مسجد، آداب جماعت، امام بهتر از بقیه باشد سکوت هنگام قرائت قرآن در مسجد. - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: «خَمْسَةٌ لَا يُؤْمُونَ النَّاسُ عَلَى كُلِّ حَالٍ الْمَجْدُومُ وَالْأَبْرَصُ وَالْمَجْنُونُ وَ لَدَّ الزَّانَا وَالْأَعْرَابِيُّ».

۴. عَنْ أَبِي الْحَسَنِ (ع) قَالَ: «لَا يُصَلِّي بِالنَّاسِ مَنْ فِي وَجْهِهِ آثَارُ» (تهذيب الأحكام، ج ۳، ص ۲۸۱، ح ۲۵، باب فضل المساجد و الصلاة فيها).
۵. - سَأَلَ عُمَرُ بْنُ يَزِيدَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (ع) عَنْ إِمَامٍ لَا بَأْسَ بِهِ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ عَارِفٍ غَيْرَ أَنَّهُ يَسْمَعُ أَبَوَيْهِ الْكَلَامَ الْغَلِيظَ الَّذِي يَغِيظُهُمَا أَقْرَأَ خَلْفَهُ قَالَ: «لَا تَقْرَأْ خَلْفَهُ مَا لَمْ يَكُنْ عَاقًا قَاطِعًا» (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۳۷۹، باب الجماعة و فضلها ...).

۶. قَالَ الصَّادِقُ (ع): «ثَلَاثَةٌ لَا يُصَلِّي خَلْفَهُمُ الْمَجْهُولُ وَ الْعَالِي وَ إِنْ كَانَ يَقُولُ بِقَوْلِكَ وَ الْمُجَاهِرُ بِالْفِسْقِ وَ إِنْ كَانَ مُقْتَصِدًا» (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۳۷۹، باب الجماعة و فضلها ...).

۷. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: «لَا تُصَلِّ خَلْفَ الْعَالِي» (تهذيب الأحكام، ج ۳، ص ۳۱، ح ۳، باب أحكام الجماعة و أقل الجماعة).

۸. فَقَالَ: «لَا تُصَلِّ إِلَّا خَلْفَ مَنْ تَتَّقُ بِدِينِهِ وَ أَمَانَتِهِ» (تهذيب الأحكام، ج ۳، ص ۲۶۶، ح ۲۵، باب فضل المساجد و الصلاة فيها).

۹. وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ (ع): «مَنْ قَالَ بِالْجِسْمِ فَلَا تُعْطَوُهُ شَيْئًا مِنَ الزَّكَاةِ وَ لَا تُصَلُّوا خَلْفَهُ» (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۳۷۹، باب الجماعة و فضلها ...).

۱۰. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): «إِمَامُ الْقَوْمِ وَأَفْدَهُمْ فَقَدِمُوا أَفْضَلَكُمْ» (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۳۷۷، باب الجماعة و فضلها ...).

۱۱. عَنْ النَّبِيِّ (ص): «إِنْ أُمِّتْكُمْ قَادَتْكُمْ إِلَى اللَّهِ فَانظُرُوا بِمَنْ تَقْتَدُونَ فِي دِينِكُمْ وَ صَلَاتِكُمْ» (بحار الأنوار، ج ۸۵، ص ۹۹، تفصيل و تبیین ...).

- عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: «إِنَّ إِمَامَكَ شَفِيعُكَ إِلَى اللَّهِ فَلَا تَجْعَلْ شَفِيعَكَ سَفِيهَاً وَ لَا فَاسِقًا» (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۳۱۴، ح ۱۱، باب عدم جواز الاقتداء بالفاسق).

۱۲. عَنْ النَّبِيِّ (ص): «مَنْ صَلَّى خَلْفَ عَالِمٍ فَكَأَنَّمَا صَلَّى خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ (ص)» (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۳۴۸، ح ۲۶، باب استحباب تقديم الأفضل الأعلَم).

- عَنْ النَّبِيِّ (ص): «مَنْ صَلَّى خَلْفَ إِمَامٍ عَالِمٍ فَكَأَنَّمَا صَلَّى خَلْفِي وَ خَلْفَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ» (مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۴۷۳، ح ۲۳، باب استحباب تقديم الأفضل الأعلَم).

۱۳. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (ع): «فَإِنْ كَانُوا فِي السَّنِّ سَوَاءً فَأَصْبَحُهُمْ وَجْهًا» (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۳۵۱، باب ۲۸، باب استحباب تقديم الأقرأ فالأقَد).

تقوا از ویژگی‌های مهم امام جماعت است و ذات اقدس الهی در آیه ۳۴ سوره انفال، فقط متقین را اولیاء و سرپرست مسجد الحرام می‌داند: ﴿إِنَّ أَوْلِيَاءَهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ﴾.

امام جماعت باید دارای دید کلان و تفکر راهبردی، تفکر تحلیلی و اهداف و ارزش‌های مسجد در اسلام آشنا باشد و باید از دانش دینی، دانش روز، آگاهی سیاسی، دانش مدیریت، دانش مشاوره و روانشناسی، شناخت خرده فرهنگ‌ها بهره‌مند بوده، به قرائت صحیح نماز و قرآن مسلط باشد.

همچنین امام جماعت برای انجام مؤثر وظایف خود باید دارای پشتکار و انگیزه‌ی خودسازی و تهذیب نفس و انگیزه هدایت دیگران باشد.

«امام جماعت باید از نظر علمی با قرآن و تفسیر، روایات و سخنان ائمه علیهم‌السلام آشنا باشد و توان پاسخگویی به سؤالات فقهی و شبهات جدید کلامی را داشته باشد و از اخبار جهان و کشور آگاه باشد. از نظر گفتاری باید از پرحرفی و کلمات بیهوده، غیبت و بدگویی پرهیز کند. از نظر برخورد نیز باید گشاده رو و خوش برخورد باشد؛ شخصیت افراد را حفظ کند و از تحقیر و تمسخر و پوزخند پرهیز کند» (طالقانی و همکاران، ۱۳۸۹).

دیدگاه‌های حضرت امام خمینی رحمه‌الله و مقام معظم رهبری (مدظله)

تأکیدات ایشان بر لزوم یاری حوزه‌های علمیه و مراکز متولی مسجد نشان‌دهنده نقش مهم و اثرگذار این حمایت‌ها در تعالی سطح فعالیت‌ها در مساجد است.

امام خمینی درباره مساجد می‌فرمایند: «پیروزی ما برای اداره‌ی مسجد است»^۱.

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند:

روحانی پرهیزگار، خردمند، کارشناس و دلسوز در مسجد، همچون پزشک و پرستار در بیمارستان، روح و مایه‌ی حیات مسجد است. امامان جماعت باید آماده‌سازی خویش برای طبابت معنوی را وظیفه حتمی خود بدانند و مراکز رسیدگی به امور مساجد و حوزه‌های علمیه در همه جا آنان را یاری دهند. مساجد باید مدرّسِ تفسیر و حدیث و منبرِ معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشد. (۱۳۸۹/۷/۲۰)

۱. صحیفه امام خمینی رحمه‌الله، ج ۳، ص ۱۵.

مدیریت محتوایی و معنوی مسجد که بر دوش روحانی مسجد است باید خردمندانه و مسئولانه و حتی عاشقانه باشد؛ حوزه‌های علمیه برای آماده سازی روحانیانی در این طراز، وظیفه ای ذاتی و طبیعی دارند (۱۳۹۰/۷/۱۹)

تأکید بر فعال سازی ظرفیت‌های ائمه جماعات

مسئله‌ی بارز در سخنان مقام معظم رهبری این نکته است که ایشان ضمن تأکید بر نقش حوزه‌های علمیه و نهادهای متولی برای یاری رساندن به علما و برنامه‌ریزی درباره مساجد، این امر را فقط ویژه‌ی نهادهای نمی‌دانند و از علما و روحانیون می‌خواهند تا برای اداره مساجد خودشان به صحنه بیایند.

ایشان در سخنان دیگری می‌فرمایند:

مساجد و حسینیه‌ها و مجالس عزاداری را بایستی خوب اداره کرد، باید از سوی علما و مسئولان روحانی، نظمی برای مساجد به وجود آید. (۱۳۶۸/۵/۱۱)

ما باید برای مساجد برنامه‌ریزی کنیم. غیر از خود علما و روحانیون و ائمه جماعات، چه کسی باید برنامه‌ریزی کند؟...؛ اما من عرض می‌کنم که همان شیوه گذشته را هم می‌توان با محتوای بهتر ادامه داد؛ این کار را باید بکنیم. (۱۳۷۰/۱۲/۱۴)

مدیریت محتوایی و معنوی مسجد بر دوش روحانی مسجد است. (پیام به بیستمین اجلاس سراسری نماز ۱۳۹۰/۷/۱۹)

جایگاه مهم ائمه جماعات در مسجد

جایگاه امام جماعت در هدایت برنامه‌های مساجد، بسیار مهم و شناخت اهمیت این جایگاه حساس امری لازم است.

نظرات امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری در این باره:

علما و ائمه جماعات با آن سنگرهایی که دارند، مردم را در سنگر حفظ کنند.... خداوند، همه شما را حفظ کند و در این سنگرهایی محکم پا برجا نگه دارد. (صحیفه امام ج ۱۷ ص ۶۱)

علمای دینی و فضلا...، امامت در مسجد را نیز وظیفه ای بزرگ بشمرند. (پیام به اجلاس نماز
۱۳۷۷/۶/۱۸)

پیش نمازی یعنی روحانی، مسجد را واقعا محل کار خود بدانند. (۱۳۶۹/۷/۸)

پیش نماز مسجد، باید مسجد را خانه ای خود، جایگاه خود و اداره ای خود بداند و وقتی وارد
مسجد شد «کالسمک فی الماء» باید باشد. (۱۳۷۸/۶/۱۸)

پیش نمازی مسجد تنها وظیفه ای امام جماعت نیست؛ پیش نمازی هم یکی از کارها است. اقامه ای
نماز، اقامه ای حق و عدل، اقامه ای دین، ابلاغ احکام دینی، وظیفه ای ما به عنوان پیش نماز و به عنوان
امام جماعت است؛ یعنی محور مسجد امام جماعت است، مسجد بر محور امام جماعت است
خب اگر این شد، احساس مسئولیت انسان سنگین خواهد شد. (۱۳۹۵/۵/۳۱)

ائمه جماعات باید این مساجد را محکم نگه دارند. (صحیفه امام ج ۱۳، ص ۱۲)

ائمه ی محترم جماعات، مساجد را از همیشه فعال تر کنند. (۱۳۷۶/۷/۷)

یکی از چیزهایی که حتما بایستی مورد توجه قرار گیرد و مسئولین محترم به آن توجه کنند،
پرداختن به مساجد است... .

مساجد... مراکزی هستند که به مردم معنویت می بخشند. (۱۳۹۰/۷/۲۸)

به مساجد باید خیلی اهتمام شود (۱۳۶۹/۷/۸)

کراراً سفارش علمای اعلام و ائمه جماعات را نموده ام؛ اگر خللی در موقعیت آنها وارد شود،
اجانب چپاولگر به آمال خود خواهند رسید؛ کراراً سفارش علمای اعلام و ائمه جماعات محترم
و خطبای ارجمند و سایر خدمتگزاران به شریعت مطهره را نموده ام. لازم است ملت معظم
بداند که اگر خدای نخواستہ خللی در موقعیت این جماعت (که پاسداران اسلام و قرآن هستند)
وارد شود، اجانب و چپاولگر به آمال خود خواهند رسید و رشته ی امور از دست خواهد رفت.
روشنگری این قشر محترم بود که ملت را با روحیه ی اسلامی به هیجان آورد. خدمت به این
طبقه را نباید فراموش کرد... (صحیفه ی امام، ج ۶، ص ۲۶۴)

لزوم استفاده ائمه جماعات از سایر ابزار تبلیغ در فضای امروز:

امروز وظایف حوزه‌های علمیه با گذشته تفاوت‌های زیادی کرده است. حوزه‌ی علمیه فقط برای اقامه‌ی جماعت نیست. منبر رفتن به صورت سنتی هم اگر محتوای عالی و پرمغزی نداشته باشد، کافی نیست... امروز حوزه‌های علمیه وظیفه‌ی هدایت قشرهای گوناگون را در سطوح مختلف بر عهده دارند. البته من اعتقاد دارم که تبلیغ سنتی ما - که مسجد و منبر و سخنرانی روبه‌روست - بدیل ندارد؛ این را باید حفظ کنیم.... لیکن این کافی نیست. امروز وسایل تبلیغ نوشتاری و گفتاری به قدری متنوع و زیاد است که اگر روحانیت دین از این قافله عقب بماند، قطعاً یک خسارت بزرگ تاریخی برای او پیش خواهد آمد. (در دیدار جمعی از روحانیون استان کرمان، ۱۳۸۴/۲/۱۱)

تأکید بر لزوم فعال بودن و تطبیق برنامه‌های مساجد متناسب با نیازهای روز:

پیش از انقلاب، عالمی به مسجد می‌رفت، نمازی می‌خواند و مسئله‌ای می‌گفت و در ایام خاص هم یک منبری دعوت شده، در مسجد سخنرانی می‌کرد. اگر امروز - که روز حاکمیت اسلام و ارزش‌های اسلامی است - مساجد به همان شکل، بلکه در مواردی با افت کیفی و کمی اداره بشود، آیا این مسئله به مصلحت نظام ماست؟

پس برای فعال شدن هرچه بیشتر مساجد و تحول و پیشرفت مجالس تبلیغ چه باید کرد؟

ما با مساجد و مجالس تبلیغ چه کرده‌ایم و چه می‌خواهیم بکنیم؟ این سوالی است که ما باید از خودمان بکنیم... مساجد که فقط در و دیوار نیست. این، سؤال واجب‌ی است که باید از خودمان بکنیم و اگر نکنیم، دیگران از ما سؤال می‌کنند که شما برای تحول بخشیدن و پیشرفت دادن به مساجد چه کارهایی می‌خواهید بکنید و چه برنامه‌هایی در پیش دارید. (۱۳۷۰/۱۲/۱۴)

بررسی اسناد بالادستی

قانون اساسی

اصل سوم: دولت جمهوری اسلامی موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه‌ی امکانات خود را برای امور زیر به کار بندد:

ایجاد محیط مساعد برای رشد فضائل اخلاقی بر اساس ایمان و تقوا و مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی.

سند چشم انداز در افق ۱۴۰۴

در سند "چشم انداز مساجد جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی" درباره شاخص‌های امام جماعت مطلوب چنین آمده است: «برخوردار از ائمه جماعتی عالم، اندیشمند، پارسا، آگاه به مسائل روز، آشنا به فنون مشاوره و مدیریت و دارای روحیه ارتباطی مردمی گسترده».

برنامه‌های توسعه

برنامه‌ی سوم

ماده ۱۶۳- باتوجه به اهمیت گسترش فضاهاى مذهبی و مساجد ضمن حفظ اصل ساماندهی ساخت و ساز، احیا، تعمیر و تجهیز مساجد از طریق مشارکتهای مردمی و شوراهای شهری و روستایی دستگاههای اجرایی موضوع این ماده موظفانند طی سالهای اجرای برنامه اقدامات زیر را انجام دهند:

الف- وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداریها و سایر سازمانهای مسئول در زمینه طراحی و اجرای طرحهای جامع، تفصیلی و هادی شهری و روستایی موظفانند طرحهای مذکور را با محوریت مساجد تهیه و اجرا کنند.

ب- وزارت مسکن و شهرسازی و شهرداریها موظفانند در کلیه شهرکهای جدید الاحداث اراضی مناسبی را برای احداث مسجد و پایگاههای مقاومت بسیج پیش بینی کرده و پس از آماده سازی، بدون دریافت هزینه در اختیار متقاضیان احداث مساجد و پایگاههای مقاومت بسیج قرار دهند و قیمت اراضی را در هزینه مربوط به آماده سازی اراضی منظور کنند.

و- با هدف اعتلای جایگاه مسجد و مدرسه در فعالیتهای اجتماعی، فرهنگی محلات، روستاها و شهرها و هماهنگ سازی فعالیتهای سازماندهی شده در این مکانها در جهت ارتقای ایمان و ارزشهای معنوی و اخلاقی و شکوفائی خلاقیتهای علمی، فرهنگی و هنری گروههای مختلف جامعه به ویژه نوجوانان و جوانان اقدامات ذیل در سالهای برنامه سوم توسعه انجام می‌گیرد:

۱- حمایت مالی، قانونی و حقوقی از پژوهشهای کاربردی با هدف شناخت راهکارهای اجرایی برای ارتقاء جایگاه مسجد و مدرسه در فعالیتهای اجتماعی و فرهنگی کشور.

۲- تعریف فعالیتهای آموزشی، فرهنگی و هنری مشترک مسجد و مدرسه در آیین نامه‌ها و مقررات بخشهای آموزش، فرهنگ و هنر و تبلیغات اسلامی، تربیت بدنی و ورزش.

برنامه چهارم

ماده ۱۰۶: دولت مکلف است به منظور تعمیق ارزش‌ها، باروها، فرهنگ معنویت و نیز حفظ هویت اسلامی ایران، اعتلای معرفت دینی و توسعه‌ی فرهنگ قرآنی، اقدام‌های ذیل را انجام دهد:

ط - به کارگیری شیوه‌ها و راهکارها و ابزارهای نوین در عرصه‌ی تبلیغ دینی.

برنامه پنجم

ماده ۶ - به منظور توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از بقاع متبرکه، گلزار شهدا و اماکن مذهبی و تثبیت جایگاه مسجد به عنوان اصلی‌ترین پایگاه عبادی و تربیتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اقدامات زیر انجام می‌شود:

الف - وزارت مسکن و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و شهرداری‌ها موظف‌اند در طراحی و اجرای طرحهای جامع تفصیلی شهری و هادی روستایی و شهرکها و شهرهای جدیدالاحداث، اراضی مناسبی را برای احداث مسجد و خانه عالم، پیش‌بینی و پس از آماده‌سازی، بدون دریافت هزینه و با حفظ مالکیت عمومی و دولتی در اختیار متقاضیان احداث مساجد قرار دهند.

ب - مالکان اماکن تجاری، اداری و خدماتی جدیدالاحداث موظف‌اند نمازخانه مناسبی را در اماکن مذکور احداث نمایند. تأیید نقشه مجتمع‌های مذکور منوط به پیش‌بینی محل مناسب برای نمازخانه بر اساس دستورالعمل ابلاغی شورای عالی معماری و شهرسازی است.

ج - سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور و شهرداری‌ها موظف‌اند نسبت به احداث یا اختصاص فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه در پارکهای ملی و بوستانهای شهری اقدام نمایند.

د - کلیه دستگاههای اجرایی، مراکز آموزشی، بیمارستانها و مراکز درمانی، مجموعه‌های ورزشی، مجتمع‌های رفاهی، تفریحی و مجتمع‌های تجاری اعم از دولتی یا غیردولتی، موظف‌اند نسبت به احداث یا اختصاص و نگهداری فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه اقدام نمایند.

هـ- وزارتخانه‌های راه و ترابری و نفت موظف‌اند نسبت به احداث مسجد و نمازخانه در پایانه‌های مسافری و جایگاه‌های عرضه سوخت بین‌شهری و همچنین نگهداری و مدیریت مساجد و نمازخانه‌های مذکور از طریق بخش غیردولتی اقدام نمایند.

و- به منظور ارتقاء کارکرد فرهنگی و هنری مساجد، برقراری عدالت فرهنگی و ترویج فرهنگ اسلامی و جذب جوانان و نوجوانان به مساجد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است با رعایت موازین اسلامی ترتیبی اتخاذ نماید تا پایان برنامه حداقل یک چهارم مساجد شهری و روستاهای بالای هزار نفر جمعیت برخوردار از کانون فرهنگی و هنری باشند.

جمع بندی

در برنامه‌های توسعه به توسعه مساجد فقط از دیدگاه کمی توجه شده است که آن هم نگاه جامعی نیست و به افزایش کیفیت کارکردهای مساجد هیچگونه اشاره ای نشده است.

همچنین با توجه به اینکه مهمترین رکن مساجد، امام جماعت‌های آنهاست و در حال حاضر ما در مساجد با کمبود امام جماعت روبه‌رو هستیم، اما به این موضوع مهم نیز هیچ اشاره‌ای نشده است.

سیاست‌های کلی نظام در بخش فرهنگ

مصوب ۱۳۸۸/۲/۲۶ مجمع تشخیص

۶- بهره برداری مناسب از توانمندی‌ها و ظرفیت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت با اهتمام به:

۶-۲- ارتقاء کارآمدی نهادهای دینی به ویژه مدارس علوم اسلامی، حوزه‌های علمیه، مساجد...؛

۹- توسعه‌ی ظرفیت مساجد و بازگشت آن به جایگاه اصلی به عنوان رکن اساسی جامعه اسلامی؛

۹-۴- ارتقای کارآمدی و افزایش کیفیت و قابلیت‌های مساجد در عرصه‌های مختلف برای پاسخگویی به

نیازهای جامعه به ویژه نسل جوان و فرهنگ سازی برای حضور بیشتر مردم در مساجد.

سیاست‌های مقابله با تهاجم فرهنگی (مصوبه ۴۵۹ شورای عالی انقلاب فرهنگی) ۱۳۸۷/۱۲/۲۴:

ماده‌ی ۵ بندهای ۳-۵- تربیت امام جماعت عالم و آشنا به مسائل روز و جوانگرا؛

۱۳-۵- ترمیم، اصلاح و آموزش خادمین مسجد، هیأت امناء و عوامل دیگر.

اصلاح آئین نامه ترویج و توسعه فرهنگ نماز؛ هیئت وزیران، ۱۳۷۶/۹/۱۶:

ماده ۹- سازمان تبلیغات اسلامی به منظور گسترش فرهنگ اقامه نماز، نسبت به تأمین نیروی انسانی (امام جماعت) مورد نیاز برای اقامه نماز جماعت در مساجد و نمازخانه‌های دستگاه‌های اجرایی برنامه‌ریزی لازم را به عمل خواهد آورد.

آئین نامه ترویج و توسعه فرهنگ نماز

ماده ۹: سازمان تبلیغات اسلامی موظف است در صورت خواست دستگاه اجرایی به منظور گسترش فرهنگ اقامه نماز نسبت به تأمین نیروی انسانی (امام جماعت) مورد نیاز برای اقامه نماز جماعت در مساجد و نمازخانه‌های دستگاه‌های اجرایی برنامه‌ریزی لازم را به عمل آورد.

آئین نامه ستاد پشتیبانی و هماهنگی امور مساجد کشور

ماده ۱، بند ۱: برقراری ارتباط مناسب دستگاه‌ها، سازمان‌ها و نهادها برای پشتیبانی از مساجد به منظور افزایش سطح بهره‌وری و کارایی مساجد در ایفای نقش واقعی آن در راستای گسترش و تعمیق فرهنگ دینی و اعتلای فرهنگ عمومی؛

ماده ۲، بند ۴: تلاش برای تثبیت موقعیت حقوقی مساجد، متولیان و هیأت‌امنا، ائمه‌ی جماعات، خادمین و دست‌اندرکاران امور مساجد.

الزامات ساماندهی فعالیت‌های اصلی حوزه‌ی مسجد (کارگروه کلان دستگاه‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی)

ماده ۳، بند ۳:

کمیسیون آموزش و پژوهش به ریاست رئیس مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه وظیفه‌ی تأمین هماهنگی و انسجام آموزش‌های تخصصی طلاب و استمرار این آموزش‌ها بعد از تصدی جایگاه امامت جماعت مساجد... را بر عهده دارد.

امام جماعت مسجد طراز

بنابراین به نظر می‌رسد، مهم‌ترین مرحله در ترسیم سیمای مسجد طراز اسلامی؛ پس از بررسی و درک عمیق نقش خاص مسجد در تعالی فرهنگ جامعه دینی و پیشبرد اهداف انقلاب و نظام اسلامی، گردآوری و تبیین

شاخص‌های امام جماعت چنین مسجد نمونه‌ای است؛ زیرا به همان میزان ضرورت اصل تأسیس مسجد در یک منطقه جغرافیایی برای تأمین سخت افزار هدایت، وجود روحانی شایسته و طراز نظام اسلامی برای امامت و مدیریت آن در بُعد نرم افزاری نیز ضروری است. به تعبیر رهبر انقلاب، «نخستین مطلب مهم، بنای مسجد و حضور روحانی شایسته در آن است» (پیام به اجلاس سراسری نماز؛ مهرماه ۱۳۸۹).

رسول عباسی در پژوهشی با عنوان «تدوین الگوی شایستگی‌های منابع انسانی مسجد»، شایستگی‌های امام جماعت را در چهار مؤلفه کلی «هدفداری»، «فضایل اخلاقی»، «دانش و مهارت‌ها» و «تمایل» دانسته، سپس هر یک از این مؤلفه‌ها را با توجه به شاخص‌های مختلف این گونه تبیین می‌کند:

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
هدفداری	(۱) انگیزه هدایت دیگران، (۲) انگیزه خودسازی و تهذیب نفس.
فضایل اخلاقی	(۱) خُلق نیکو و حُسن معاشرت، (۲) سعه صدر و مدارا، (۳) امانتداری و مسئولیت پذیری، (۴) صداقت و وفای به عهد، (۵) عدالت فقهی و تقوا، (۶) اخلاص، (۷) تواضع، (۸) نظم و وقت شناسی: حضور منظم و نظم در انجام امور، (۹) عدالت در رفتار با مردم و توجه به همه افراد، (۱۰) ساده زیستی و احتراز از تجملات دنیا، (۱۱) وقار و ثبات شخصیت، (۱۲) شجاعت و استقلال رأی، (۱۳) ولایت پذیری، (۱۴) خودباروری و قاطعیت، (۱۵) حُسن شهرت، (۱۶) آراستگی و جذابیّت ظاهری.
دانش و مهارت	(۱) پیشگامی در ارتباطات، (۲) مخاطب شناسی، (۳) شنود مؤثر، (۴) ارتباطات مؤثر، (۵) فنّ خطابه، (۶) هوش عاطفی و هیجانی، (۷) دید کلان و تفکر راهبردی، (۸) تفکر تحلیلی و توانایی درک و تشریح اهداف و ارزشهای مسجد، (۹) تفکر خلاق، (۱۰) آگاهی، بصیرت و بینش سیاسی، (۱۱) دانش دینی (فقه، اصول، کلام، تفسیر و...)، (۱۲) شناخت خرده فرهنگ‌ها، قرائت صحیح نماز و قرآن.
تمایل	(۱) اهتمام به حلّ مشکلات و امور مردم، (۲) تلاش و پشتکار در مسجد.

رسول عباسی، ۱۳۸۹

شمای کلی از اسناد بالادستی مرتبط با نهادهای متولی مسجد درباره آموزش‌های تخصصی

ردیف	اسناد بالادستی	شرح
۱	قانون اساسی	زمینه سازی برای تعالی مسجد
۲	سند چشم انداز در افق ۱۴۰۴	تأکید بر توانمند سازی ائمه جماعات و داشتن از ائمه جماعات کارآمد
۳	برنامه‌های توسعه	دارای نگرش کمی به مساجد
۴	سیاست‌های کلی نظام در بخش فرهنگ	تأکید بر بهره برداری مناسب از توانمندی‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت
۵	اصلاح آئین نامه ترویج و توسعه‌ی فرهنگ نماز	تأمین ائمه جماعات مساجد بر عهده سازمان تبلیغات است
۶	آئین نامه ستاد پشتیبانی و هماهنگی امور مساجد کشور	برقراری ارتباط مناسب دستگاه‌ها برای افزایش سطح بهره وری و کارآیی مساجد برای انجام نقش واقعی
۷	الزامات ساماندهی فعالیت‌های اصلی حوزه‌ی مسجد (کارگروه کلان دستگاه‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی)	استمرار آموزش‌های حوزه‌های علمیه بعد از تصدی جایگاه امامت جماعت برعهده گرفت

بررسی وضع موجود

بررسی وضعیت کنونی مساجد نشان می‌دهد که آنها اثرگذاری مناسب و شایسته‌ای در هدایت فکری و فرهنگی جامعه‌ی خود ندارند و این امر سبب کم شدن اقبال به مساجد شده است و اگرچه در این باره آمار رسمی منتشر شده ای وجود ندارد اما مطالعه‌ی سابقه‌ی مساجد و با سرزدن به مساجد مختلف به این امر آگاه می‌شویم.

در بیشتر مساجد صرفاً به کارکرد عبادی پرداخته می‌شود که آن‌هم مشکلاتی دارد؛ مثلاً در کمتر از یک درصد از مساجد نماز صبح اقامه می‌شود و این وضعیت اقامه نماز که اصلی‌ترین کارکرد مسجد است (ناظمی، ۱۳۹۴، ۵۶) در نمازهای دیگر به گونه‌ای سنتی اداره صورت می‌گیرد که جذابیتی برای جوانان در پی ندارد تا برای اقامه نماز به مسجد بیایند.

از مجموع مساجد موجود فقط یک‌سوم آن امام جماعت ثابت دارند و بقیه یا امام جماعت ندارند و یا تعطیل شده‌اند. (همان) لذا وجود روحانی فعال و امام جماعت راتب برای هر مسجدی امر لازمی است.

امروز در حدود ۳۰ درصد از مساجد امام جماعت واجد شرایط، فعال و دائمی حضور ندارد، در حالی که یکی از ضرورت‌ها و اولویت‌های اصلی این است که حداقل در هر مسجد یک روحانی و یا دو روحانی فعال باشند. (همان، ۶۶)

آمار مربوط به وضع فعلی

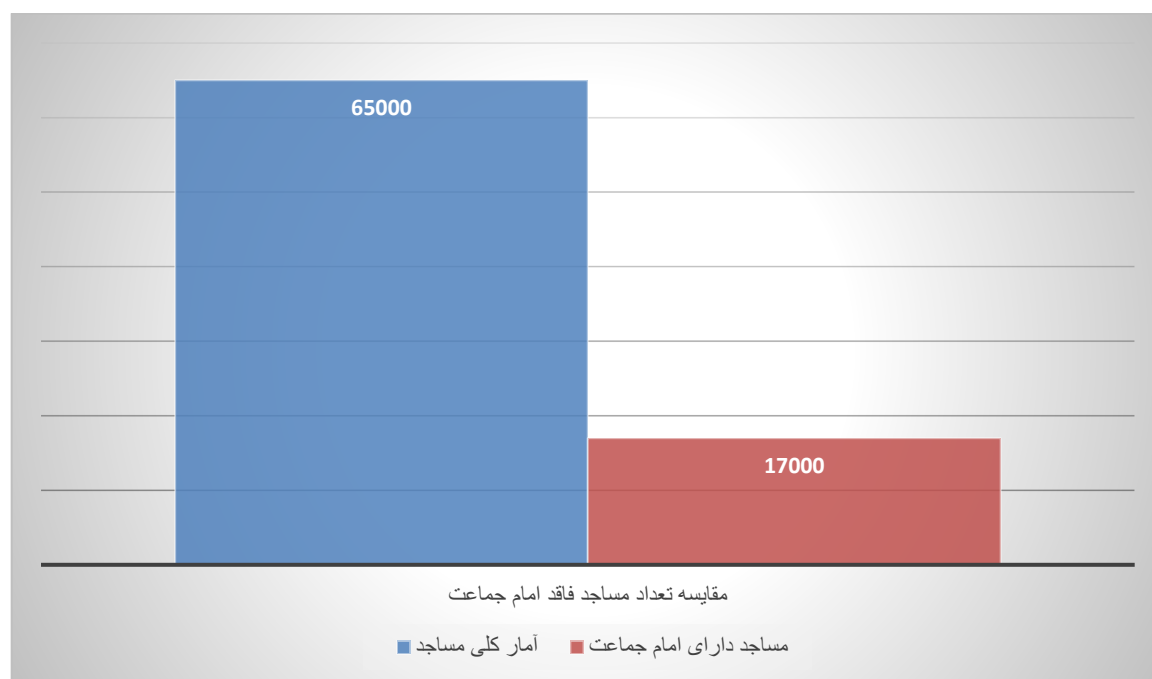
در طرح آمارگیری از فضاها‌ی فرهنگی کشور که وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انجام شده است، وجود ۵۹۳۲۰ مسجد در سال ۷۹ گزارش شده است و از سمت‌های گوناگون در مساجد، ۵۶/۵ درصد به اعضای هیئت امنا، ۱۸ درصد به خدام، ۹ درصد به ائمه جماعت راتب، ۳/۵ درصد به ائمه جماعت موقت و ۲ درصد به امام جماعت نایب اختصاص دارد.

همچنین در ایام عادی، نماز جماعت مغرب و عشا فقط در ۴۹ درصد مساجد، نماز جماعت ظهر و عصر فقط در ۴۰ درصد مساجد و نماز جماعت صبح فقط در ۲۹/۵ درصد مساجد برگزار می‌شود.

استان‌های تهران و اصفهان، به ترتیب با ۱۸/۲ و ۱۵/۵ درصد، بیشترین امام جماعت را در حالی که بیش از نیمی از مساجد تهران امام جماعت ندارند یا امام جماعت غیرحوزوی در آن مساجد به اقامه‌ی نماز جماعت می‌پردازد.

همچنین گزارش شده است که حدود سی هزار مسجد به امام جماعت مورد نیاز دارند و مساجدی که هر سه نوبت نماز در آنها اقامه می‌شود فقط ۶ درصد کل مساجد کشور هستند. (گزارش بررسی‌های کارشناسی پیرامون ساماندهی فعالیت‌های اصلی حوزه مسجد، ص ۹ و ۱۰)

درباره تعداد مساجد موجود در سطح کشور آمارهای متعددی را مراکز مختلف اعلام کرده‌اند که به نظر می‌رسد در هیچ‌کدام از آنها دقت و صحت لازم وجود ندارند؛ مثلاً در سرشماری سال ۱۳۸۱ مرکز آمار ایران تعداد مساجد ۶۱۶۲۳ مسجد بیان شده است؛ در حالی که تعداد مساجد در سرشماری طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که در تابستان ۱۳۸۲ در قالب فهرستگان مساجد صورت گرفت، ۵۸۷۶۲ مسجد آمده است. آمار دیگری که سامانه جامع اطلاعات مساجد زیرنظر سازمان اوقاف و امور خیریه در سال ۱۳۹۱ منتشر کرده است، عدد ۶۵۰۰۰ مسجد است. البته آمار بیش از ۷۰۰۰۰ مسجد نیز اعلام شده است که با توجه به کاهش آمار ساخت و ساز مساجد در دهه‌های هفتاد و هشتاد نسبت به دهه شصت و نیز بررسی دقیق‌تر و کارشناسانه، این آمار چندان واقعی و صحیح به نظر نمی‌رسد. (ناظمی، ۱۳۹۵)

جامعه مخاطبان تحت پوشش سازمان‌ها

ردیف	نام نهاد	گستره فعالیت	نوع فعالیت
۱	حوزه‌های علمیه	مراکز استان‌ها و شهرستان‌ها	دائمی
۲	سازمان تبلیغات	مراکز استان‌ها شهرستان‌ها و روستاها	مناسبتی و دائمی
۳	مرکز رسیدگی به امور مساجد	استان تهران	دائمی

حجت‌الاسلام تویسرکانی با بیان این نکته که "نگ است برای ما که مساجدی در وسط تهران امام جماعت ندارند"، گفت: "متأسفانه مساجد در حاشیه‌اند و متن و رکن نیستند. ۱۵۰ هزار بسیجی روحانی داریم اما چه اتفاقی رخ داده است که حدود ۳۰ هزار از مساجد ما امام جماعت ندارند".^۱

معاون فرهنگی دفتر تبلیغات حوزه علمیه: نیمی از مساجد کشور بدون امام جماعت هستند.

در این باره توجه به آمار زیر نیز راهگشا خواهد بود:

اولاً: جمعیت حوزویان ما به بالای صد هزار نفر رسیده است و اگر بخواهیم آمار طلاب خواهر را نیز به آنها اضافه کنیم، ما حدود ۱۷۰-۱۸۰ هزار محصل حوزوی داریم؛

ثانیاً: جمعیت کشور ما نسبت به پیش از انقلاب بیش از دو برابر شده است؛

ثالثاً: در کشور نزدیک به هشتاد هزار مسجد داریم که اگر جمعیت شیعه کشور را حدود هفتاد میلیون نفر بدانیم، به صورت میانگین برای هر یک هزار نفر یک مسجد وجود دارد؛

رابعاً: در ماه رمضان و دهه اول محرم (که اوج ایام تبلیغ است) بیش از سی درصد مساجد ما امام جماعت و روحانی ندارند و این رقم در سایر ماه‌های سال به بالای ۵۰ درصد می‌رسد؛ یعنی نیمی از مساجد کشور در طول سال امام جماعت ندارند.

در میان شیعیان نیز فقط در پنج هزار (و در خوش‌بینانه‌ترین حالت، هفت هزار) مسجد، سه وعده نماز جماعت برگزار می‌شود.

این آمار نشان می‌دهد که وظیفه انتقال پیام به صورت کامل اتفاق نیفتاده است.^۲

۱. ۳۰ هزار مسجد فاقد امام جماعت با وجود ۱۵۰ هزار روحانی بسیجی، خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۵.

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/11/06/1307159/30>

۲. معاون فرهنگی دفتر تبلیغات حوزه، نیمی از مساجد کشور امام جماعت ندارند، خبرگزاری رسمی حوزه، ۱۳۹۵.

<http://hawzahnews.com/detail/News/377256>.

در حالی که در وضع موجود بیش از ۶۰ درصد مساجد امام جماعت ندارند. آیت الله عباس کعبی در گفت‌وگو با خبرنگار مسجد و کانون‌های مساجد خبرگزاری شبستان، گفت: ۶۰ درصد ۱۰۰ هزار مسجد کشور دچار فقدان امام جماعت یا امام جماعت روحانی هستند.^۱

بنابراین در این گزارش، هدف ما ائمه جماعات ۴۰ درصد مساجد هستند و پیشنهادها، راهبردها و راهکارها برای آموزش‌های تخصصی این تعداد مطرح می‌شود.

جمع بندی

با توجه به آمارهای موجود به ضرورت آموزش‌های تخصصی بیشتر پی می‌بریم؛ چون مساجدی که باید با کارکردهای مختلف آنها معضلات برطرف شود و هدایت فکری جوامع صورت گیرد صرفاً به کارکرد عبادی محدود شده‌اند و در این کارکرد هم وضع موجود به هیچ وجه رضایت بخش نیست و این وضع به دلیل نوع نگاه سطحی نگرانه به مسجد و مدیریت آن است.

ما در این گزارش با رویکردی واقع‌گرایانه و با توجه به تعداد امام جماعت موجود در پی بررسی نقص‌های سیستم آموزش‌های تخصصی برای این تعداد از ائمه جماعات هستیم که با تعداد مطلوب هم فاصله‌ی زیادی دارد.

تبیین وضعیت سازمان‌ها در آموزش‌های تخصصی

امور مربوط به منابع انسانی مسجد مانند آموزش و انتصاب در زمره فعالیت‌های سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز رسیدگی به امور مساجد استان تهران و سازمان اوقاف و امور خیریه است. (ناظمی، ۱۳۹۴، ۷۰)

لذا متأسفانه با توجه به نیازهای روز مانند سند توسعه پایدار ۲۰۳۰، جریان نفوذ، جریانات انحرافی، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و... هیچ‌گونه دوره‌ای برگزار نمی‌شود و حتی محتوای مکتوبی به ائمه جماعات داده نمی‌شود و این مسئله نشان‌دهنده نبود یک مرکز جامع رصد و پایش نیازهای به‌روز ائمه جماعات و آموزش به موقع درباره نیازهای روز مخاطبان، به این قشر است.

۱. آیت الله کعبی، ۶۰ درصد مساجد، امام جماعت ندارند، محراب آنلین، ۱۳۹۵.

<http://mehrabonline.ir/fa/news/۵۴۶/> [accessed ۱۲ May ۱۳۹۶].

اساسنامه شورای عالی حوزه‌های علمیه

ماده ۵: فعالیت شورای عالی، در جهت تحقق اهداف ذیل است:

الف) ایجاد شرایط لازم برای پرورش فقهای بزرگ و مفسران و متکلمان و فلاسفه و خطبای اسلامی و محققان، در رشته‌های مختلف علوم دینی و تربیت کادر مورد نیاز حوزه و نظام؛

ب) ارتقای کیفی و کمی امور گزینشی، تحقیقی، تبلیغی، اخلاقی، سیاسی و معیشتی حوزه‌های علمیه

د: تواناسازی هرچه بیشتر حوزه‌ها در پاسخگویی به نیازهای فرهنگی جوامع بشری؛

ماده ۱۱: شورای عالی حوزه‌های علمیه مسئول سیاست گذاری حوزه... در این اساسنامه است و مدیر، مسئول تحقق بخشیدن به آنهاست؛

ماده ۱۷: برنامه‌ریزی و توسعه جهت رشته‌های تخصصی، مخصوصاً فقه و عقاید و تفسیر و فلسفه‌ی اسلامی و تبلیغ و تعیین گرایش‌های مختلف در دوره‌های عالی علوم اسلامی؛

ماده ۲۶: تدوین برنامه جهت تربیت مبلغانی شایسته با تخصص‌های مورد نیاز و تهیه‌ی برنامه‌های مناسب جهت ارائه‌ی امتیازاتی به ایثارگران.

نقش حوزه‌های علمیه در تربیت ائمه‌ی جماعات

مسئولیت اصلی تأمین و تربیت ائمه جماعات مساجد به عهده‌ی حوزه علمیه است و این نقش کلیدی حساس را می‌توان در سه مقطع مطرح کرد که برای رسیدن به وضع مطلوب، حوزه‌های علمیه در هر یک از این مقاطع باید به طور شایسته‌ای عمل کنند/

- تحصیلات مقدمات

ماهیت این دوره‌ی تحصیلی، جنبه عمومی دارد، لذا در این دوره نمی‌توان انتظار پرداختن به مباحث تخصصی چون مهارت‌های کاربردی و لازم را برای ائمه‌ی جماعت پرداخت، اما با توجه به وضع فعلی که در بیشتر مناطق ایران و حتی تهران با کمبود امام جماعت روبه‌رو هستیم، بسیاری از طلاب در همین مقطع تحصیلی به امر خطیر امامت جماعت مشغول‌اند.

بیاری مسئولان حوزه باید در این باره چاره‌ای بیندیشند و با ارائه‌ی دروس کاربردی مهارت و کارآمدی طلاب این سطح را بالا ببرد تا فارغ از آزمون و خطا و کسب تجربه‌های فردی، بتوانند نقش مفیدی در هدایت برنامه‌های مساجد خود داشته باشند.

- رشته‌های تخصصی

در دهه‌ی اخیر با گسترش نگاه تخصصی به علوم اسلامی، مؤسسات و رشته‌های تخصصی فراوانی در بدنه‌ی حوزه، برای هریک از علوم اسلامی و زیر شاخه‌های آن که به مهارت و تخصص نیاز دارد که بسیار خوب است اما به علت نبود نگاه کلان تأسیس رشته‌ها و تخصص‌های فرعی و زیرمجموعه‌ها بدون پرداختن به رشته‌ها و تخصص‌های اصلی و مهمتر صورت می‌گیرد.

نیتجه این مسئله مظلوم ماندن مسجد است و با آنکه وظیفه‌ی اصلی حوزه تربیت امام جماعت طراز انقلاب اسلامی است که باید مهارت‌ها و تخصص‌های لازم را داشته باشد، همچنان بعد از حدود دو دهه از شروع موج تخصص‌گرایی در حوزه‌های علمیه، درباره مساجد هنوز یک رشته‌ی تخصصی ایجاد نشده است، که این مسئله نشان‌دهنده توجه نکردن به جایگاه مطلوب مسجد در نظام برنامه‌ریزی حوزه‌های علمیه است.

- آموزش‌های کاربردی

دوره‌های آموزشی - مهارتی در قالب رشته تخصصی یا مؤسسه نیست، بلکه هر نهاد و مؤسسه‌ای دوره‌های آموزشی کوتاه مدتی را برای کسب مهارت در زمینه‌ی خاصی برگزار می‌کند. مثل دوره‌ی روایت‌گری، روضه خوانی، منبر و ... اما متأسفانه درباره مسجد چنین دوره‌هایی وجود ندارد و حتی سازمان‌های اعزام مبلغ نیز در این زمینه کار خاصی انجام نمی‌دهند.

- آموزش‌های لازم برای ائمه جماعت

بسیاری از ائمه جماعات در سطح کشور به علت اشتغال‌های فراوان یا دوری از مرکز از دسترسی به آموزش‌های حوزه محروم هستند و با در نظر گرفتن افزایش دانش عمومی مخاطبان و گسترش مسائل جدید، مهارت‌ها و دانش ائمه جماعات نیز باید تقویت و به‌روز شود اما متأسفانه در حوزه‌های علمیه حتی اطلسی جامع درباره مناطق دارا و بدون امام جماعت وجود ندارد.

با توجه به تصریح در اساس نامه شورای عالی حوزه برای تربیت طلاب در تخصص‌های لازم و توجه بر این نکته که مسجد و اداره مسجد و مدیریت آن به تخصص نیاز دارد، اما متأسفانه مسجد و مدیریت مسجد در این بخش شأن تخصصی ندارد و آموزش‌های تخصصی در این باره ارائه نمی‌شود و فقط برای مبلغان مناسبی دوره‌هایی برگزار می‌شود.

لذا متأسفانه حوزه علمیه برنامه‌ای جامع برای شناسایی، آموزش و ارتقای ائمه جماعات در نقاط مختلف کشور ندارد؛ آنها که دور از مرکز هستند و به مراکز علمی دسترسی ندارند و در مناطق خود با انبوهی از تبلیغات سایر فرهنگ‌ها روبه‌رو هستند. البته این مشکل نتیجه ناهماهنگی نهادهای مرتبط با حوزه‌های علمیه درباره آموزش ائمه جماعات است.

مؤسسه مسجد

برنامه‌های کنونی حوزه برای آموزش‌های مهارتی و تخصصی مدیریت مسجد برگزاری دوره‌های کوتاه مدت مدیریت مسجد است و در این دوره‌ها مطالب مناسبی بیان می‌شود اما با توجه به وضع فعلی مساجد می‌توان گفت که این دوره‌ها کارایی لازم را ندارد و این دوره‌ها باید به دوره‌های تخصصی و مهارتی تبدیل شود. ضمناً جامعه هدف برنامه‌های آموزشی این مؤسسه ائمه جماعات سراسر کشور نیست و این دوره‌ها صرفاً برای طلاب ساکن در قم برگزار می‌شود که سالانه تعداد محدودی در این دوره شرکت می‌کنند و این دوره، سالی یک مرتبه برگزار می‌شود که غیر از مهارتی و کاربردی بودن مطالب بیان شده در این دوره، برنامه‌ای برای فعال کردن ظرفیت‌های خروجی این دوره‌ها در مساجد وجود ندارد و لزوماً همه‌ی فراگیران این دوره امام جماعت دائم نمی‌شوند و برنامه‌ای برای ساماندهی و بهره‌برداری از خروجی‌های این دوره‌ها نیز وجود ندارد.

در فرض مطلوب، این دوره‌ها سالانه برای ۶۰ نفر برگزار می‌شود که اصلاً پاسخگوی نیازهای ائمه جماعات موجود و تربیت امام جماعت برای ظرفیت خالی مساجد نیست.

طبق آمارها حداقل ۱۷۰۰۰ امام جماعت وجود دارد که طبق این رویه اگر در هر سال صرفاً ۶۰ نفر در این دوره‌های مؤسسه مسجد که عصاره فعالیت‌های حوزه درباره مسجد است، شرکت کنند، ۲۸۳ سال زمان لازم است تا همین تعداد حداقلی ائمه جماعات موجود در کل کشور در این دوره‌ها شرکت کنند و این مسئله بدون در نظر گرفتن تربیت ائمه جماعات جدید و برنامه‌ریزی برای طلاب در حال تحصیل است.

در حالی که دوره‌های مدیریت مسجد در مسیر گفتمان سازی و رشد علمی نیست و در آنها صرفاً به بیان تجربیات در فضای سنتی مدیریت مسجد بسنده می‌شود و به شیوه سنتی در قالب کلاس عمومی با تعداد زیاد مخاطبان برگزار می‌شود و متون آموزشی کاربردی وجود ندارد و عملاً آموزش به شیوه‌ی سنتی برگزار می‌شود که این تعداد با توجه به جایگاه مهم حوزه در امر آموزش‌های تخصصی ائمه‌ی جماعات، بسیار اندک است.

جمع بندی

پس از مرور اساسنامه شورای عالی و عملکرد حوزه‌های علمیه می‌توان به این نتیجه رسید که متأسفانه درباره مسجد نگاهی حداقلی حاکم است و صرفاً نقش امام جماعت در حد اقامه نماز و به منبر رفتن تعریف می‌شود و در بُعد نقش‌آفرینی مساجد در هدایت فکری و فرهنگی محیط پیرامون، بیشتر به کارکرد عبادی مساجد توجه می‌شود.

در وضع فعلی بیشتر موفقیت‌های افراد، نتیجه تلاش خود آنهاست. اما مقصود اصلی بدنه‌ی عمومی مخاطبان است که باید از لحاظ مهارت‌های لازم تقویت شوند.

سازمان تبلیغات اسلامی

اساسنامه

ماده ۶: وظایف سازمان

۱۵- کمک به تأسیس، توسعه و تجهیز کتابخانه‌های مساجد، حسینیه‌ها، مدارس و مراکز آموزش عالی، تحقیقاتی و نیز مراکز اسلامی و فرهنگی در راستای توسعه تبلیغات اسلامی در آنها؛

در این اساسنامه نگاهی بنیادی، اساسی و محوری به مسجد وجود ندارد بلکه نگاهی تبعی به مسجد وجود دارد و مسجد در عرض سایر مراکز در نظر گرفته شده است. ضمناً به توسعه‌ی کمی مساجد توجه و به ارتقای کیفی مساجد و برنامه‌ریزی برای تأمین و ارتقا و پشتیبانی فکری و علمی ائمه جماعات اشاره‌ای نشده است

عملکرد آموزشی سازمان تبلیغات

فعالیت‌های سازمان را می‌توان به چند محور کلی تقسیم کرد:

- تولید و توزیع بسته‌های آموزشی در قالب آموزش‌های غیرحضوری و مجازی به صورت کتاب، نشریه

یا لوح فشرده برای تغذیه فکری مخاطبان

- برگزاری دوره‌های آموزشی متمرکز در قالب پردیس‌های تخصصی

برخی دوره‌های آموزش تخصصی به صورت مقطعی برای تعداد محدودی برگزار شده است؛ مثلاً در سال ۹۳ این دوره صرفاً با حضور ۳۰۰ نفر برگزار شد.

البته این مدت زمان محدود و این تعداد انبوه بیشتر برای سمینارها و همایش‌ها مناسب است تا برگزاری کارگاه‌های مهارت افزایی که باید با تعداد محدود و جلسات مداوم و به صورت منطقه‌ای برگزار شود تا فراگیران ضمن یادگیری مهارت‌ها به انجام عملی آنها در محیط‌های خود پرداخته و در جلسات بعدی که در دوره‌های ماهانه یا فصلی برگزار می‌شود به تکمیل آموخته‌ها با حضور استاد بپردازند.

- آموزش‌های تخصصی حضوری؛

- برگزاری کارگاه‌های مهارت افزایی.

طبق آمار رسمی سازمان تبلیغات در سال ۹۳ تمامی دوره‌های تخصصی که عناوین بسیار متعددی دارند، بیشتر آنها با هدف مهارت افزایی ائمه جماعات در موضوع مدیریت مسجد برگزار نشده است، بلکه جنبه عمومی دارند.

طرح توانمند سازی ائمه جماعات

این طرح، تنها طرح اختصاصی است که برای این قشر برنامه‌ریزی و از سال ۹۵ اجرای آن با اهداف زیر شروع شده است:

- ارتقای سطح دانش و کارآمدسازی این قشر اثرگذار در زمینه‌های مختلف
- ایجاد بسترهای مناسب برای جذب عموم مردم به مساجد با به‌روز رسانی اطلاعات و آگاهی‌های ائمه جماعات کشور؛
- آشنا کردن ائمه جماعات مساجد با نوآوری‌ها و پیشرفت‌های حاصل شده در بخش‌های مختلف به‌ویژه در حوزه مدیریت مسجد.

با توجه به برنامه‌ریزی این سازمان در سال ۱۳۹۳، حجم برنامه پیش‌بینی شده آموزش ۱۴۷۰ نفر از ائمه جماعات در طول سال است اما نکته مهم استمرار این طرح که باید برنامه‌ریزان به آن توجه داشته باشند.

نکته دیگر آنکه، از مشخصات این طرح است آشنایی با نوآوری‌ها در حوزه مدیریت مسجد است که باید دید در عمل چقدر به این مسئله توجه می‌شود و ضمناً ساز و کارهای انتقال این دانش و مهارت نیز در این طرح نیامده است و صرفاً به برگزاری جلساتی محدود برای بیان گزارش کار اکتفا می‌شود و از همه مهمتر آنکه در آن الگوهای مدیریتی موفق مسجد معرفی نشده‌اند و افراد بیان‌کننده این مباحث نیز معیارهای مشخصی ندارند.

مسئله دیگر آن است که این طرح درباره حمایت‌های اعتباری از ائمه جماعات است که این کار با توجه به اهمیت آن، سبب مهارت افزایی در حوزه مدیریت مسجد نمی‌شود.

در مشخصات طرح چنین آمده است:

- تسهیم شاخص‌های کمی فعالیت‌ها در سال؛
- تهیه و ارسال شیوه نامه فعالیت‌ها (باید به صورت اقتضایی باشد)؛

- تشکیل ستاد استانی و تمهید مقدمات بر اساس شیوه نامه (تشکیل جلسات، شناسایی مساجد هدف، پیگیری و دریافت اعتبارات، امضای تفاهم نامه با امام جماعت، ابلاغ برنامه ها و نظارت بر اجرای برنامه ها).

رویکرد بالا به پایین، به صورت ابلاغیه و تهیه و ارسال شیوه نامه فعالیت ها برای تمامی استان ها و مناطق کشور با اقتضائات مختلف، رویکردی است که مشکلات بسیاری در پی دارد و ما را به جایگاه مطلوب نخواهد رساند.

در نهایت، بدون در نظر گرفتن نقاط ضعف این طرح، اگر هم تمام اهداف این طرح دانش افزایی در حوزه مدیریت مسجد باشد و به طور مداوم هم برگزار شود با توجه به حجم در نظر گرفته شده در سال و حجم تقریبی ائمه جماعات سراسر کشور که جمعیتی حدود ۳۰ هزار نفر هستند، ۲۱ سال طول می کشد تا همه ائمه جماعات بتوانند این آموزش ها را فرا بگیرند و این، در صورتی است که آمارها درست باشد و سقف ها به صورت سالانه رعایت شود.

اما با توجه به تحولات گسترده دانشی و مهارتی و تغییرات سریع محیطی هرگونه آموزش مهارتی برای ائمه جماعات مساجد باید گسترده کشوری داشته باشد و در نهایت در مدت زمان ۳ تا ۵ ساله همه ائمه جماعات در این آموزش ها شرکت کنند.

دوره های آموزشی

ردیف	عناوین دوره های آموزشی	مخاطبان
۱	مهارت ها و فنون تحلیل سیاسی	استادان و معلمان حوزه دین
۲	احکام بانوان	مبلغات و بانوان فرهیخته
۳	ارزش و اهمیت دوران جوانی از منظر مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)	ائمه جماعات و مبلغان
۴	سیره شناسی فاطمی (س)	کارکنان دولت
۵	روش شناسی و الزامات تبلیغ	روحانیون و مبلغان بومی
۶	توسعه و ترویج فرهنگ نماز	روحانیون مستقر و هجرت
۷	معارف انقلاب اسلامی	روسای انجمن های اسلامی

۸	کارگاه آموزشی غدیر	اقشار اثرگذار
۹	سبک زندگی ایرانی اسلامی	روحانیون و مبلغان
۱۰	وبلاگ سازی و وبلاگ نویسی	روحانیون مستقر و هجرت
۱۱	مهدویت	روحانیون مستقر و هجرت
۱۲	ستودگان و ستایشگران	مداحان
۱۳	معارف فاطمی (س) در بیانات رهبری	شبکه تبلیغی
۱۴	اخلاق مدیریت اسلامی و فلسفه عاشورا	روسای هیئات مذهبی
۱۵	کارگاه آموزشی ضیافت نور	روحانیون مستقر و هجرت
۱۶	زندگی به سبک روح الله	روحانیون مستقر و هجرت
۱۷	شیوه‌ها و مهارت‌های تخصصی تبلیغ	روحانیون مستقر

عناوین دوره‌های آموزشی نشان‌دهنده آن است که در آنها نبود نگاه تخصصی به مسجد در جایگاه مرکزی که اداره‌ی آن به تخصص‌های لازم نیاز دارد، مشهود است.

بسیاری از دوره‌های آموزشی برای مبلغان مناسبی برگزار می‌شود که البته کار شایسته‌ای است اما با توجه به نیازهای ائمه جماعات مستقر باید دوره‌های ویژه‌ای برای این قشر اثرگذار طراحی کرد، به گونه‌ای که بیشتر این افراد در آن شرکت داشته باشند.

تعریف معنای دقیق تبلیغ و رابطه‌ی آن با مدیریت مسجد

این واژه از واژه‌های رهن در آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات مساجد است و سازمان‌های مرتبط با برگزاری دوره‌های فنون و روش تبلیغ فکر می‌کنند که امام جماعت به هیچ‌گونه آموزش دیگری نیاز ندارد و در برنامه‌ریزی‌ها صرفاً بر این موضوع تکیه می‌شود. لذا یک امام جماعت باید مهارت‌های برنامه‌ریزی و سایر مهارت‌های لازم را برای مدیر بودن در مسجد بیاموزد.

گروه‌های هدف آموزش

روحانیون مستقر و هجرت؛

مبلغان و ائمه‌ی جماعات؛

مبلغات و بانوان فرهیخته؛

استادان و معلمان حوزه دین؛

مسئولان تشکل‌های دینی، هیئات مذهبی و انجمن‌های اسلامی؛

مداحان؛

آموزش فرهنگی اجتماعی کارکنان دولت؛

مربیان مهدهای کودک و پیش دبستانی؛

اصناف و کسبه بازار.

جمع بندی

سازمان تبلیغات اسلامی با توجه به تنوع و گستردگی حوزه فعالیت‌ها و مخاطبان خود، رویکردی غیر اختصاصی به امر آموزش ائمه جماعات دارد، یعنی در این سازمان مهارت‌های اختصاصی مدیریت مسجد که باید ائمه جماعات آنها را دارا باشند، محوریت ندارد.

گسترده‌گی حوزه فعالیت‌های سازمان و ارتباط با مساجد کل کشور در شهر و روستا از ویژگی‌های قسمت ساماندهی و ارتقاء کارآمدی مساجد است، لکن تنوع در مأموریت‌ها و مخاطبان سازمان و عام بودن مخاطبان اثر بسزایی در بی‌انسجامی ارائه آموزش‌های تخصصی و مهارتی ویژه مدیریت مسجد برای ائمه جماعات دارد و برگزاری دوره‌های مقطعی و نداشتن ارتباط با امام جماعت بعد از دوره برای رصد بازتاب‌های دوره و ترمیم خلأها و نبود برنامه‌ریزی‌های دوره‌های پیوسته در طول سال تمرکز این نهاد را برای برنامه‌ریزی درباره آموزش‌های کیفی با هدف مهارت افزایی ائمه‌ی جماعات، که در حد امکانات و ظرفیت‌های سازمان تبلیغات باشد، از بین می‌برد.

با دقت در اساسنامه سازمان می‌توان دید که در آن ارتقا کارآمدی مساجد و احیای ظرفیت‌های مهم آن که با آموزش نیروی انسانی مسجد و به‌ویژه امام جماعت صورت می‌گیرد، اشاره‌ای نشده است و همچنین در سایر قوانین مثل آئین نامه ترویج و توسعه فرهنگ نماز و اصلاحیه آن نقش سازمان تبلیغات در آموزش‌های تخصصی است ابهام دارد و فقط به تأمین ائمه جماعات تصریح شده است.

ابهام موجود و خلأ قانونی باعث شده است که این سازمان بسیار مهم با دایره وسیع فعالیت‌های خود در کل کشور، در آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات به‌طور شایسته و درخور شأن مسجد نقش مؤثری نداشته باشد.

لذا به نظر می‌رسد، اصلاح اساسنامه و شرح وظایف معاونت‌ها و ادارات مرتبط و بازنگری در قانون‌های موجود برای تعریف نقش سازمان در امر آموزش‌های تخصصی مفید و ضروری است.

مرکز رسیدگی به امور مساجد

در حکم تشکیل مرکز رسیدگی به امور مساجد تهران به نقل از مقام معظم رهبری چنین آمده است: ... با تعیین مرکز و نمایندگانی به مهمه مساجد پرداخته و در موارد لازم با کمک و حمایت از برنامه‌های اسلامی در مساجد یا لدی الاقتضاء با نصب امام جماعت و دیگر مسئولین مربوط به مساجد به رونق و کارایی و شکوفایی هرچه بیشتر این پایگاه‌های انقلاب و اسلام کمک نمایید

در این حکم مقام معظم رهبری بر پرداخت به امور مهم مساجد تأکید دارند که از مهم‌ترین امور مساجد تأمین، جذب، ارتقا و پشتیبانی فکری از ائمه جماعات است.

این مرکز از ابتکارات مقام معظم رهبری در ساماندهی و کارآمدسازی مساجد استان تهران بوده است که دوره‌های مختلف مدیریتی در آن طی شده است و در حال حاضر نیز نسبت به سایر نهادهای مرتبط با امور مسجد در آموزش‌های تخصصی و مهارتی ائمه جماعات استان تهران نقش مفید و مؤثری دارد که برخی عوامل این موفقیت را می‌توان چنین برشمرد:

تدوین برنامه راهبردی توانمند سازی ائمه‌ی جماعات

این برنامه که برای آموزش ائمه جماعات است در سایر نهادهای مرتبط با امور مسجد وجود ندارد و از ابتکارات این مرکز است و اولین راهبرد و سیاست آن توانمندسازی ائمه جماعات است و این مسئله نشان دهنده‌ی آن است که خلأ توانمندی ائمه جماعات وجود دارد و این خلأ را باید برخی نهادها رفع کنند.

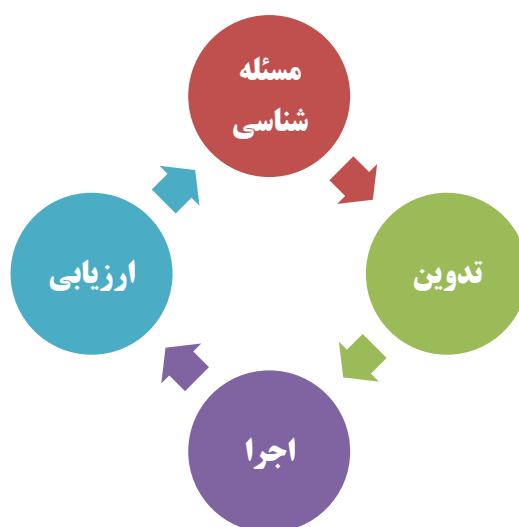
این برنامه با هدف توانمندسازی علمی و تخصصی ائمه جماعات شکل گرفته و جذب و گزینش ائمه‌ی جماعات، تخصصی دانستن مسئولیت امام جماعت و داشتن شرایط ویژه، استقرار نظام جذب و گزینش، تأمین ائمه جماعات با مشارکت حوزه‌های علمیه در قالب دوره‌های آموزشی خاص، تعیین جایگزین برای ائمه‌ی جماعت بازنشسته و ناکارآمد و تأمین نایب واجد شرایط برای ائمه‌ی جماعت از سیاست‌های اجرایی این برنامه است.

برای تحقق این سیاست‌ها اقدامات مناسبی مانند: ترسیم امام جماعت الگو، تدوین نظام جذب و گزینش ائمه‌ی جماعت، تطبیق ائمه‌ی جماعت با شرایط مطلوب، اجرای دوره‌های تربیت ائمه‌ی جماعت در حوزه‌های

علمیه، اجرای دوره‌های کارآموزی ویژه در مساجد نمونه و جذب، گزینش و تکمیل پرونده‌ی نواب، در نظر گرفته شده است که نقش مهمی در کارآمد سازی و ارتقا توان و مهارت‌های ائمه جماعات خواهد داشت. همچنین ارتقای شایستگی‌های علمی و مدیریتی ائمه جماعات، رشد و تعالی ائمه جماعات با استفاده از روش‌های کارآموزی در مساجد نمونه، برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی حضوری و غیر حضوری، تأکید بر ارتقای مهارت‌های مدیریتی و ارتباطی و معلومات عمومی ائمه‌ی جماعت، توانمند سازی مؤسسات واجد صلاحیت برای برگزاری دوره‌های آموزش‌های تخصصی کاربردی و مهارتی از سیاست‌های اجرایی این برنامه است.

البته برای محقق شدن این سیاست‌ها اقدامات مهمی چون: اندازه‌گیری شاخص شایستگی ائمه‌ی جماعت، برگزاری دوره‌های آموزش مهارت‌های عمومی، مدیریتی و ارتباطی به صورت کارگاهی، تهیه و ارسال جزوات و کتاب‌های آموزشی، توجیهی برای انتقال تجربیات و توسعه و تقویت مؤسسات آموزشی تخصصی ائمه‌ی جماعت، در نظر گرفته شده است که هرکدام از این موارد در صورت اجرا اثرات مطلوب و مؤثری خواهد داشت.

نقد اساسی به این برنامه راهبردی آن است که آن، بدون در نظر گرفتن چرخه خط مشی‌گذاری تدوین شده و صرفاً به مرحله تدوین پرداخته شده است و در مرحله اجرا سازوکارها و جزئیات برنامه‌ها و وظایف هر یک از بخش‌های مرکز معین نشده است که این مسئله ضمانت اجرای برنامه را با به تأخیر خواهد انداخت و از همه مهمتر آنکه مرحله ارزیابی عملکرد در روند برنامه‌ریزی به فراموشی سپرده شده و به ساز و کارها و شیوه‌های ضمانت اجرا اشاره‌ای نشده است.

چرخه خط مشی‌گذاری عمومی، قلی‌پور ۱۳۹۱، دانشفرد ۱۳۹۰

تشکیل معاونت‌های مرتبط با امر آموزش ائمه جماعات

در این مرکز دو بخش وجود دارد که به اذعان مسئولان این نهاد، وظیفه اصلی آنها آموزش و مخاطب اصلی آنها ائمه جماعات مساجد است و به طور کلی رویکرد تخصصی در این معاونت‌ها خود ثمرات بسیاری در پی دارد:

۱- معاونت آموزش مرکز: که در برنامه راهبردی دو ساله اصلی‌ترین و محوری‌ترین وظیفه‌ی این معاونت توسعه‌ی توانمندی‌های علمی، تخصصی و مهارتی ائمه جماعات مساجد و از هدف‌های اصلی آن برنامه‌ریزی برای ایجاد و ارتقاء توان مهارتی و مدیریتی و توسعه قدرت راهبری ائمه جماعات برای نقش‌آفرینی در مدیریت مسجد و بالندگی رهبری جماعت، برنامه‌ریزی به منظور توانمندسازی و مهارت‌افزایی ائمه جماعات، سیاست‌گذاری برای رفع نیازهای آموزشی کوتاه مدت و بلند مدت ائمه جماعات، برنامه‌ریزی برای اجرای آموزش‌های کوتاه مدت به صورت غیرمتمرکز و آموزش‌های غیرحضوری، در اولویت قرار دادن کمک به ائمه جماعاتی که دروس خود را به پایان نرسانده‌اند و بهره‌گیری از ظرفیت‌های آموزشی مراکز آموزشی علمی و کاربردی صالح، از این موارد است و چنانچه اجرای هر یک از این بندها موفق باشد، فارغ از آمارزدگی، ارزیابی کیفی و میدانی از مخاطبان صورت می‌گیرد و می‌توان انتظار داشت که این مرکز در تحقق خواسته‌های رهبر مقام معظم انقلاب که گام‌هایی بردارد.

مدیریت تأمین محتوای آموزشی مرکز با هدف پشتیبانی محتوایی از ائمه جماعات که با طراحی نظام جامع آموزشی مرکز، طراحی و تدوین خط مشی آموزشی مرکز در مقاطع مختلف، بررسی نیازها و بایسته‌های مخاطبان و هدف‌گذاری آموزشی برای سطوح مختلف آنان، تعیین سرفصل‌های آموزشی مرکز و پیشنهاد برای جهت تولید یا تأمین محتوای مرجع و کاربردی آموزشی، ارتباط‌گیری دائم با مراکز و افراد حقیقی تولیدکننده محتوا و محصولات آموزشی برای تأمین نیازهای مرکز محقق می‌شود، این کار را هدف اصلی خود قرار داده است که این اهداف و تدوین برنامه‌های زمانمند اجرایی برای تحقق هر یک از این اهداف است.

لکن خروجی نهایی این مدیریت در قالب ماهنامه‌های خانه‌خوبان منتشر می‌شود که نکات مهمی دارد اما در این گونه سیاست‌گذاری، ائمه جماعات دست‌کم گرفته و ادامه‌ی این روند سبب سطحی‌نگری در این قشر مهم می‌شود، چون مطالب این نشریات بیشتر جنبه‌ی عمومی داشته و برای خانواده‌های ائمه جماعات مناسب است، لذا باید با توجه به نیازهای تخصصی به تأمین و تولید متون تخصصی برای افزایش توانمندی‌های ائمه

جماعات و هدایت معنوی و فکری محیط پیرامون برای مقابله با شبهات پرداخت که این کار عملاً با تهیه این ماهنامه‌های عمومی حاصل نمی‌شود.

عملکرد آموزشی برای ائمه‌ی جماعات

معاونت آموزش مرکز رسیدگی به امور مساجد دوره‌های آموزشی مختلفی مانند طرح حکمت^۱، طرح صدرا^۲ و طرح فیضیه^۳ را طراحی کرده است که طرح هادیان برای آموزش‌های تخصصی و مهارتی ائمه جماعات است و به دلیل ارتباط آن با موضوع این گزارش به آن پرداخته می‌شود.

طرح هادیان

آموزش‌های عمومی و تخصصی

ائمه جماعات محترم مدیریت مسجد و هدایت و راهبری امت را برعهده دارند، لذا برنامه‌ریزی برای ارتقاء توان مدیریتی و هدایتی آنها از اهداف طرح هادیان است و در دو حوزه عمومی و تخصصی آموزش‌هایی برای آنها برگزار می‌شود.

آموزش‌های عمومی:

- برگزاری کلاس‌های آموزش ناحیه‌ای؛

با توجه به موضوعات ستادی و نیازهای ناحیه‌ای، درباره ارتباط با نوجوان و جوان، سواد رسانه‌ای و... کلاس‌هایی برای ائمه جماعات برگزار می‌شود.

- برگزاری درس اخلاق ناحیه‌ای؛

- برگزاری آموزش‌های تخصصی مانند:

- آموزش تخصصی بیان تفسیر

- آموزش تخصصی بیان احکام

- آموزش تخصصی معارف امامت و مهدویت

۱. طرح حکمت با هدف توجه به بُعد علمی و پژوهشی ائمه محترم جماعات و زمینه سازی رشد و ارتقاء در این زمینه طراحی شده و در هماهنگی با معاونت پژوهش حوزه علمیه و دیگر مراکز علمی به ارائه خدمات در این حوزه خواهد پرداخت.

۲. این طرح با هدف زمینه سازی برای انجام تحصیلات تکمیلی و تقویت و استمرار بخشی ارتباط ائمه محترم جماعات با نهاد حوزه طراحی و با هماهنگی، نظارت و تأیید معاونت آموزش و معاونت تبلیغ حوزه علمیه قم و تهران اجرایی خواهد شد.

۳. این طرح با هدف حمایت درسی و تکمیل دروس حوزوی ائمه جماعات با هماهنگی و تأیید معاونت آموزش حوزه علمیه قم و تهران طراحی شده است.

- آموزش تخصصی مدیریت مسجد
- آموزش تخصصی شناخت فرق و ادیان
- آموزش اصول برنامه‌ریزی فرهنگی در حوزه دختران و بانوان

بسته‌های آموزشی:

در بخش جدیدی که به تازگی این مرکز طراحی کرده است، بسته‌های آموزشی در قالب دیجیتال برای آموزش ائمه جماعات آماده شده است که بیشتر با محوریت مباحث سیاسی در قالب عناوینی چون تربیت سیاسی، تحلیل سیاسی، روش تحلیل سیاسی، تمرین تحلیل سیاسی و منظومه گفتمان پیشرفته اسلامی ارائه می‌شود. محوریت ارائه‌ی مباحث تخصصی در مساجد را باید منطبق و متناسب با کارکردهای مسجد در دوره‌های رونق باشد که مباحث سیاسی یکی از کارکردها در کنار سایر کارکردهای مسجد است، ارائه مباحث سیاسی برای ائمه جماعات مهم هست اما باید سایر مطالب تخصصی که در راستای فعال سازی کارکردهای دیگر مسجد هست، به صورت جدی مد نظر باشد.

نقدها:

- نبود نظام مشخص نیازشناسی و نیازسنجی و اولویت‌گذاری در سرفصل‌های آموزشی طبق نیازهایی که از طرق علمی به‌دست آمده است؛ زیرا بیشتر سرفصل‌ها طبق سلیقه و ذوق برنامه‌ریزان نیازهای اصلی قلمداد شده است؛
- بازطراحی نیازهای آموزشی ائمه جماعات بر اساس نیازهای علمی و آسیب‌های منطقه‌ای که مسجد باید در قبال آنها پاسخگو باشد؛
- نبود نگرش اقتضایی به نیازهای ائمه جماعات و تدوین برخی سرفصل‌ها برای کلیه آنها؛
- نبود رویکردی مشکک در پرداختن ارائه سرفصل‌های پژوهشی؛
- نبود برنامه‌های مدون آموزشی مستمر در طول سال برای هر فرد؛
- اکتفا کردن به دوره‌های مقطعی بدون بازخوردگیری؛
- نداشتن دیدگاهی جامع درباره به نیازهای آموزشی یک امام جماعت.

جمع بندی

گرچه نقدهای متفاوتی درباره نیازسنجی و برگزاری دوره‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد مطرح شده اما این مرکز نسبت به سایر نهادها در این عرصه فعال‌تر بوده است و تفاوت مهم این نهاد نسبت به نهادهای

متولی امور مسجد، به‌ویژه نهادهای مرتبط با آموزش ائمه‌ی جماعات، آن است که طبق تفکر این مرکز، مدیریت مسجد یک تخصص است و این مرکز با سرلوحه قرار دادن این نکته به برنامه‌ریزی آموزشی پرداخته است.

با توجه به گستره فعالیت‌های این مرکز در استان تهران، وجود نیروهای فعال و خوش‌فکر این نهاد به طراحی و تدوین طرح‌هایی انجامید که نتایج این پژوهش مؤید آنهاست؛ مانند تحکیم ارتباط ائمه جماعات و حوزه‌های علمیه از طریق ساماندهی وضعیت تحصیلی و بسترسازی برای ارتقاء سطوح تحصیلی این قشر و تنوع سرفصل‌های آموزشی و می‌توان انتظار داشت که با اجرای مناسب و افزایش فعالیت‌ها در عرصه‌های نیازسنجی و تدوین سرفصل‌های اقتضایی متناسب با نیازهای واقعی ائمه جماعات گامی مهم در جهت افزایش کارآمدی و توانمندی ائمه جماعات برداشته شود؛ گرچه این برنامه‌های مدون شده صرفاً مخصوص مساجد تهران است و نیاز هست که برنامه‌های مدونی برای توانمندسازی ائمه جماعات در سراسر کشور و نقاط دور از مرکز تدوین و اجرا شود.

کانون‌های فرهنگی ارشاد

با توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای (مدظله) و با هدف اعتلای اهداف نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران و ادای دین نسبت به انقلاب اسلامی و خون شهدای گرانقدر اسلام و تحقق اهداف و انگیزه‌های فرهنگی مصرح در قانون اساسی و سایر مقررات و قوانین کشوری و به‌ویژه تلاش برای ترویج فرهنگ و معارف اسلام ناب محمدی ﷺ و مقابله اصولی و منطقی با تهاجم فرهنگی مبتذل بیگانگان، شورای عالی انقلاب فرهنگی را در صورت جلسه شماره ۳۰۲ در ۷۱/۱۲/۱۸ تأسیس ستاد عالی کانونهای فرهنگی، هنری مساجد کشور را تصویب کرد و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را به تأسیس ستادی با عنوان یادشده برای ارائه طرح‌هایی درباره مقابله با تهاجم فرهنگی و احیای نفس واقعی فرهنگی و تبلیغی مساجد و استفاده بهینه از امکانات و تأسیسات دستگاههای دولتی که امکان بهره‌وری فرهنگی دارند، مأمور ساخت و بر اساس همین مصوبه و تصویب شورای فرهنگ عمومی، در مهرماه ۱۳۷۲ اهداف و وظایف دبیرخانه نظارت بر کانونهای فرهنگی و هنری مساجد به شرح ذیل ابلاغ شد:

اهداف

اهداف کلی کانون با هدف تحقق ارزشها و اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به شرح زیر است:

- ۱ - تبلیغ، گسترش و تعمیق فرهنگ روح‌بخش اسلام و تأکید بر آرمانها و ارزشهای معنوی و فرهنگ اسلامی؛
- ۲ - گسترش زمینه مشارکت و مباشرت مردم در امور فرهنگی، هنری، اجتماعی، علمی و غیره؛
- ۳ - همگانی کردن تمامی عرصه‌های فرهنگی و هنری و تحقق آزادی مناسبت‌های فرهنگی مردمی؛
- ۴ - زمینه‌سازی برای حضور فعال جوانان و نیروهای متعهد در عرصه فعالیتهای فرهنگی و هنری و شناسایی و تربیت استعدادهای درخشان و استفاده از اوقات فراغت جوانان و حفظ و ترویج فرهنگ بسیجی؛
- ۵ - عرضه فعالیت‌های فرهنگی، هنری بر اساس موازین و ضوابط اسلامی و ایجاد جاذبه‌های فرهنگی هنری و کانون‌های پرتحرک و فعال مذهبی، اجتماعی و مردمی در مقابله با تهاجم فرهنگی مبتذل استکبار و کفر جهانی.

عملکرد آموزشی ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری

ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد با هدف تشکیل و تقویت مراکز فرهنگی در مساجد با عنوان کانون فرهنگی هنری پس از گذشت ۲۵ سال از تأسیس توانسته حدود هشت‌هزار کانون فرهنگی هنری را در مساجد بر پا کند.

همچنین معاونت آموزش و پژوهش ستاد عالی کانون‌ها، با توجه به سخنان مقام معظم رهبری مبنی بر اینکه رئیس طبیعی مساجد، ائمه جماعات هستند و لزوم آشنایی بیشتر ائمه‌ی محترم جماعات با علوم روز و مسائل کاربردی جوانان و نوجوانان، دوره‌های فرهنگی آموزشی را برای ائمه جماعات برگزار کرده است.

این دوره‌ها برنامه زمانی پیوسته‌ای ندارد و حدوداً هر دو سال یک بار به صورت متمرکز برای کل کشور برگزار می‌شود و مخاطبان این دوره‌ها ائمه جماعات کل مساجد کشور نیستند بلکه جامعه‌ی هدف این دوره‌ها ائمه جماعات بیش از هشت‌هزار مسجدی هستند که در آنها کانون فرهنگی هنری فعال است.

ضمناً در هر مرحله برگزاری به صورت میانگین ۱۸۰۰ نفر از ائمه جماعات مساجد دارای کانون فرهنگی شرکت می‌کنند و این برنامه در قالب ۶ دوره با میانگین حضور ۳۰۰ نفر به صورت چهار روزه، شامل برنامه‌های آموزشی مانند همایش، کارگاه و کمیسیون برگزار می‌شود.

کارگاه‌های تخصصی در قالب سرفصل‌ها و موضوعات مختلفی مانند: مهدویت، نماز، جنگ نرم و دشمن شناسی، روش ارائه تفسیر، اصول و روش‌های روانشناسی، تبلیغ، آشنایی با فرقه‌های ضاله، انقلاب اسلامی و جریان شناسی ولایت فقیه و مدیریت فرهنگی برگزار می‌شود تا ائمه جماعات متناسب با نیاز و علاقه‌ی خود در یکی از کارگاه‌ها در چهار جلسه شرکت کنند.

جمع بندی

با تأمل در اساسنامه و شرح مصوبه تأسیس کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد روشن است که این نهاد نقش مستقیمی در انتخاب، انتصاب، آموزش و ارتقاء علمی - مهارتی ائمه جماعات ندارد اما چون امام جماعت، مدیر مسجد است و نقش موثری در پیشبرد فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی دارد، صرفاً برای ائمه جماعات مساجد دارای کانون دوره‌هایی، طراحی و برگزار می‌کند.

این دوره‌ها برنامه زمان‌بندی مشخصی ندارد و به صورت مقطعی و موردی برگزار می‌شود و مبتنی بر نیازسنجی دقیق و متناسب نیست.

مهم‌ترین نکاتی که برای افزایش کارآمدی دوره‌های آینده باید به آنها توجه شود، بالا بودن سطح عمومی دوره‌ها، نبود رویکرد تخصصی در آنها، کوتاه بودن زمان برگزاری دوره، نبود مهارت افزایی در دوره‌ها و افزایش محفوظات مخاطبان، نبود برنامه جامع برای تمامی مساجد کشور و تعداد کم کارگاه‌ها در قالب چهار

جلسه برای هر موضوع نشان می‌دهد برنامه‌ریزی کیفی و دقیق برای افزایش بهره‌های این قبیل دوره‌های آموزشی وجود ندارد.

سازمان اوقاف و امور خیریه

عرصه و اعیان مساجد... رقبه‌ی موقوفه است ولی ادارت اوقاف و امور خیریه در شئون داخلی آنها از قبیل تعیین امام جماعت... دخالت نخواهند داشت. (قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه ۱۳۶۳/۱۰/۲)

طبق مصاحبه‌های صورت‌گرفته با کارشناسان این سازمان مشخص شد که این سازمان صرفاً در مساجدی فعال است که وقف شده است یا مساجدی که مسئولان آن برای رایگان شدن هزینه‌های آب و برق به اوقاف مراجعه می‌کنند و از آن پس، اوقاف شرط اصلی انجام این امور را تشکیل پرونده و زیرنظر اوقاف بودن قرار می‌دهد که اولین مرحله آن انتخاب هیئت امنای زیرنظر اوقاف است اما این سازمان هیچ‌گونه برنامه‌ای برای انتخاب و ارتقای مهارت‌های علمی ائمه جماعات ندارد و هیچ‌گونه دوره‌های آموزشی تا به حال حتی برای اعضای هیئت امنای مساجد برگزار نکرده است و امور مربوط به انتخاب و آموزش ائمه جماعات را از وظایف سازمان تبلیغات اسلامی می‌داند.

بنابراین این سازمان با توجه به امکانات و منابع کافی متأسفانه نقش مثبتی در آموزش‌های ائمه جماعات ندارد و حتی در آموزش‌های تخصصی برای اعضای هیئت امنای نیز غیر فعال است.

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

مهم‌ترین وظیفه این نهاد ساماندهی و اعزام روحانی در مناسبت‌های تبلیغی است و برای مبلغان مناسبی خود دوره‌های آموزشی کاربردی برگزار می‌کند، اما با توجه به تعریف اولیه درباره امام جماعت، فعالیت‌های این نهاد با وجود مهم‌بودن آنها به این دلیل که برنامه‌ی منسجمی برای آموزش ائمه جماعات مستقر در مساجد در آنها دیده نمی‌شود، از حیطه‌ی این گزارش خارج است و این نهاد از نهادهایی است که در جذب، انتصاب و آموزش ائمه جماعات مساجد کشور اثر مستقیمی ندارد و در اسناد بالادستی نقش مستقیمی برای این نهاد درباره مسجد تعریف نشده است.

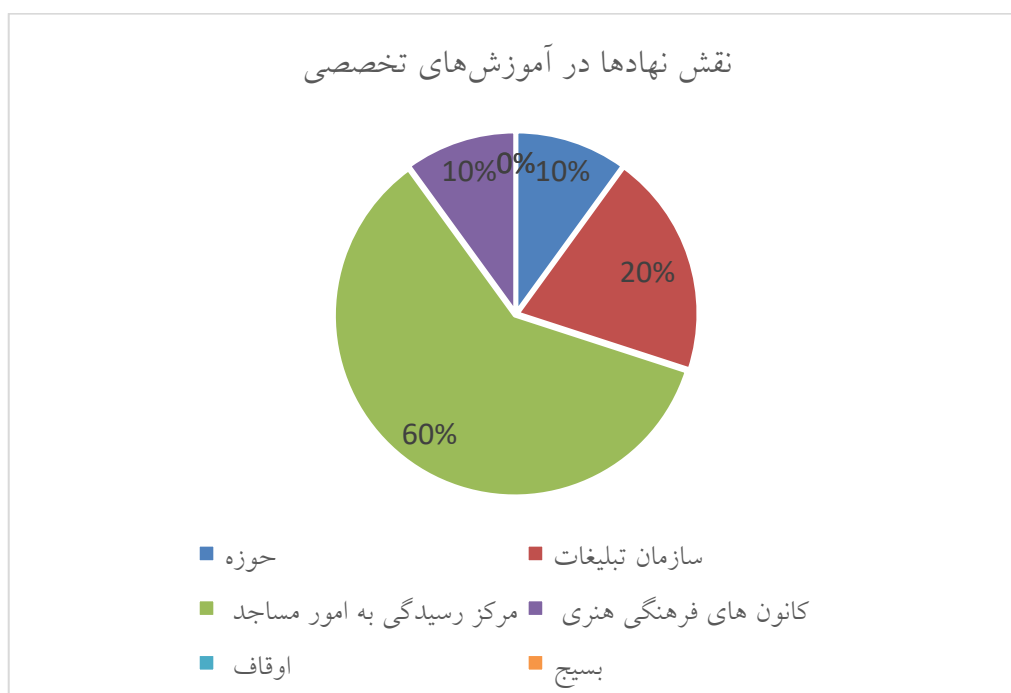
سازمان بسیج

طبق مصاحبه با کارشناسان این نهاد، تا به حال آموزش‌های تخصصی که مخاطب خاص آن ائمه جماعات باشند، طراحی و برگزار نشده است اما مسئولان این سازمان برنامه‌هایی برای آموزش‌های تخصصی این قشر در دست تدوین دارند.

تا به حال جامعه‌ی هدف آموزش‌های تخصصی سازمان بسیج ارکان پایگاه‌های بسیج بوده است و بسیاری از پایگاه‌ها نیز در درون مسجد قرار دارند.

پایگاه‌های بسیج در حال حاضر از بازوهای اساسی مساجد در زمینه‌های فرهنگی، رزمی و آموزشی هستند که بیشتر فعالیت‌های آنها در قالب طرح تربیتی صالحین شکل می‌گیرد؛ بنابراین مربیان و سرگروه‌های حلقه‌های صالحین مخاطب دوره‌های آموزشی سازمان بسیج برای ارتقا توانمندی‌های مهارتی و تربیتی هستند و در مساجدی که امام جماعت آن مسجد در سمت سرگروه، مربی حلقه‌های صالحین است، او مخاطب دوره‌های سازمان بسیج تعریف شده، در این دوره‌ها شرکت می‌کند.

در نتیجه، سازمان بسیج برنامه‌ای مستقل برای آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات ندارد و اگر برخی ائمه جماعات در دوره‌های تخصصی این سازمان شرکت می‌کنند به دلیل مسئولیتی است که در کارهای فرهنگی این سازمان بر عهده دارند.

ردیف	نهادهای مسئول	نوع وظیفه در آموزش ائمه	میزان نقش در آموزش ائمه
۱	حوزه‌های علمیه	مستقیم	حداکثری
۲	سازمان تبلیغات	مستقیم	حداکثری

۳	مرکز رسیدگی به امور مساجد	مستقیم	حداکثری
۴	سازمان اوقاف و امور خیریه	غیر مستقیم	حداقلی
۵	کانون‌های فرهنگی هنری مساجد	غیر مستقیم	متوسط
۶	بسیج	غیر مستقیم	حداقلی

حوزه	سازمان تبلیغات	مرکز رسیدگی به امور مساجد	اوقاف	کانون‌های ارشاد
دوره‌های مهارتی	*	*		
برگزاری کارگاه‌ها	*			*
ارتباط با ائمه جماعات سراسر کشور	*		*	

چالش‌ها

- نقش نداشتن نهادهای متولی صحیح در امر آموزش؛
- متولی نداشتن امر آموزش ائمه جماعات در کل کشور؛
- کاربردی نبودن آموزش‌های تخصصی؛
- مقطعی بودن و انسجام نداشتن آموزش‌ها؛
- نبود نیازسنجی دقیق و میدانی؛
- تعامل نامناسب نهادهای متولی؛
- توزیع ناهماهنگ اعتبارات در بین دستگاه‌ها با وجود نداشتن نقش مثبت در آموزش؛
- حضور سازمان‌هایی که برای آنها در اسناد بالادستی برای آموزش نقشی تعریف نشده است؛
- نبود برنامه‌ریزی هدفمند و جامع در امر آموزش؛
- نبود ارزیابی و رصد دوره‌ای نیازها و توانمندی‌های ائمه‌ی جماعات؛

- ابهام موجود در قوانین مربوط به دستگاه‌های مرتبط در آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات به سلیقه‌ای و جزیره‌ای عمل کردن نهادها انجامیده و هریک بدون یک نیازسنجی دقیق و معتبر و صرفاً با در نظر گرفتن سلايق سازمانی به برگزاری دوره‌های مختلف آموزشی می‌پردازند؛
- پراکندگی بودجه‌های مربوط به مسجد در حالی که برخی سازمان‌ها هیچ‌گونه نقشی در امر آموزش ائمه جماعات ندارند و صرفاً بودجه‌ها را برای نیرو انسانی‌های خود مصرف می‌کنند؛
- نبود یک سازمان منسجم برای سیاست‌گذاری و هدایت برنامه‌های آموزشی و تخصصی مساجد که به این دلیل، مساجد فعالیت‌های فرهنگی و امام جماعت خود را به‌صورت سلیقه‌ای انجام می‌دهند؛
- نبود ارتباط مستقیم و دائم بین مساجد با حوزه‌های علمیه؛
- ارتباط نداشتن حوزه‌های علمیه با فارغ‌التحصیلان (ائمه جماعات)؛
- تهیه نشدن اطلس دانش آموختگان حوزه‌های علمیه به‌ویژه ائمه جماعات؛
- برگزار نشدن برنامه‌های آموزشی کاربردی برای ائمه جماعات زیر نظر حوزه‌های علمیه؛
- وجود فعالیت‌های آموزشی مقطعی و موردی؛
- نبود انسجام و هماهنگی بین دستگاهی در امر آموزش؛
- فعالیت‌های جزیره‌ای و پراکنده نهادهای مرتبط؛
- نبود نظام نیازسنجی و ارزیابی اثر بخشی آموزشی.

ضرورت تغییر وضع موجود

با توجه به تحولات گسترده در تمامی عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، فناوری، سیاسی و... و روبرو شدن جوامع اسلامی با موج گسترده‌ای از جهانی‌سازی که سیل انبوهی از شبهات و در پی آن، خودباختگی در مقابل فرهنگ و تعالیم غربی را به همراه دارد، مساجد باید به دلیل نقش ذاتی خود در هدایت فکری جوامع و ایمن‌سازی آنها در مقابله با هجمه‌های فکری و عقیدتی در برابر تغییرات محیطی پیرامون خود پویاتر باشند و این امر در صورت توانمندی ائمه جماعات که رکن اصلی مساجد هستند، ممکن خواهد بود.

در نظرسنجی صورت گرفته درباره عوامل مؤثر بر اجرای خط مشی مساجد نیز مهمترین عامل از دید جامعه‌ی آماری این پژوهش تعهد و مهارت مجریان فعالان در مسجد است که امام جماعت مدیر اصلی آنها محسوب می‌شود، لذا وجود این ویژگی در اون نسبت به سایر فعالان اهمیت و ضرورت خاصی دارد.

جمعیت آماری و حجم نمونه

جمعیت آماری، ائمه جماعات، اعضای هیئت امنا، مسئولان بسیج، مسئولان کانون‌های فرهنگی و سایر فعالان در مساجد شهر قم هستند و حجم نمونه ۲۰۰ نفر بوده است که از فعالان و افراد مؤثر مساجد سطح شهر قم انتخاب شده‌اند.

در شهر قم حدود هشتصد مسجد هست که در این تحقیق حدود هشتاد مسجد انتخاب و نظرات فعالان مسجد بررسی شده است.

همچنین با توجه به پراکندگی جمعیت آماری در مساجد مختلف استان قم برای انتخاب نمونه آماری از روش نمونه‌گیری ترکیبی (طبقه‌ای - خوشه‌ای) استفاده و نخست، شهر قم طبق مناطق هشت‌گانه شهری به هشت منطقه تقسیم و سپس در بین طبقات به جهت آمار بر اساس واریانس درون‌گروهی از نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شده است.

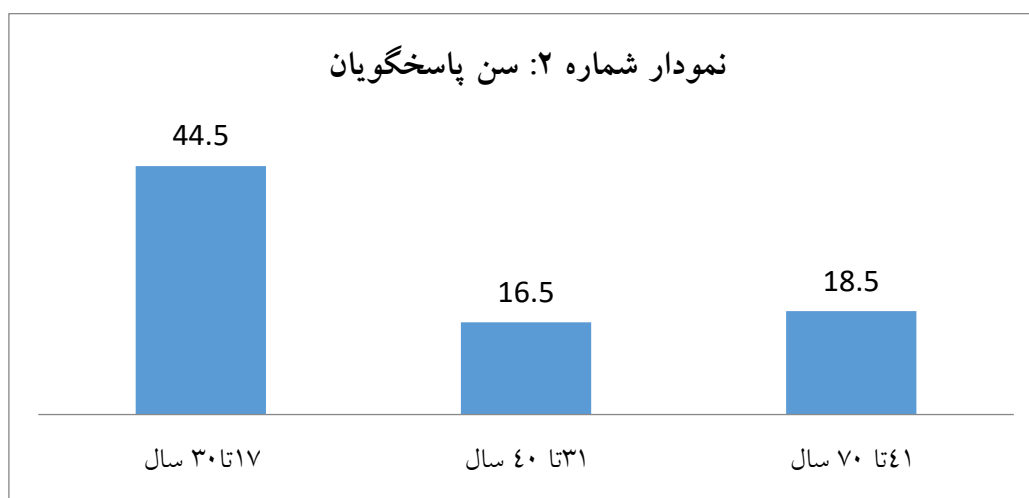
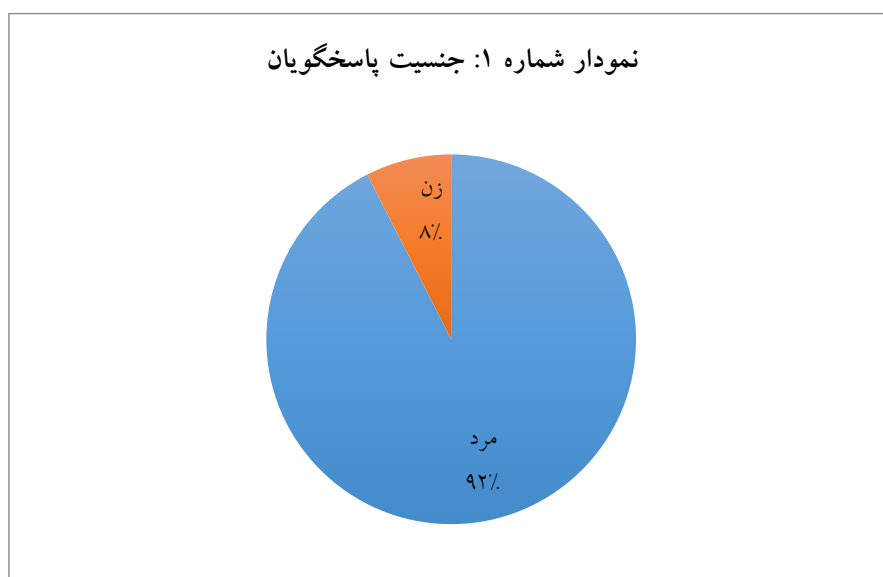
یافته‌ها

سیمای پاسخگویان

جامعه‌ی آماری این پژوهش نخبگان و مجریان خط‌مشی مسجد یعنی ائمه‌ی جماعات، اعضای هیئت‌امنا، مسئولان بسیج و کانون‌های فرهنگی مساجد و سایر فعالان^۱ هستند.

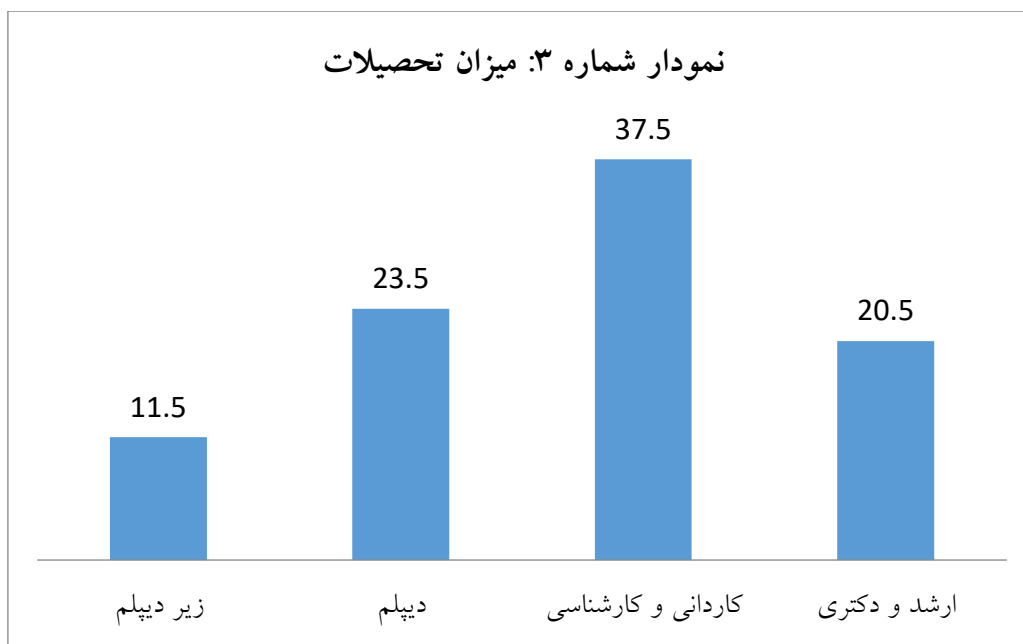
طبق نمودار شماره ۱: نمونه‌ی آماری این پژوهش از نظر جنسیت پاسخگویان، ۹۲ درصد (۱۸۵ نفر) آقایان و ۸ درصد (۱۵ نفر) خانم‌ها هستند.

۱. افرادی که در مسجد فعالیت دارند و در برنامه‌ریزی‌ها مؤثر هستند اما جزو فعالان چهارگانه (امام جماعت، هیئت‌امنا، کانون‌های فرهنگی و بسیج) نیستند.

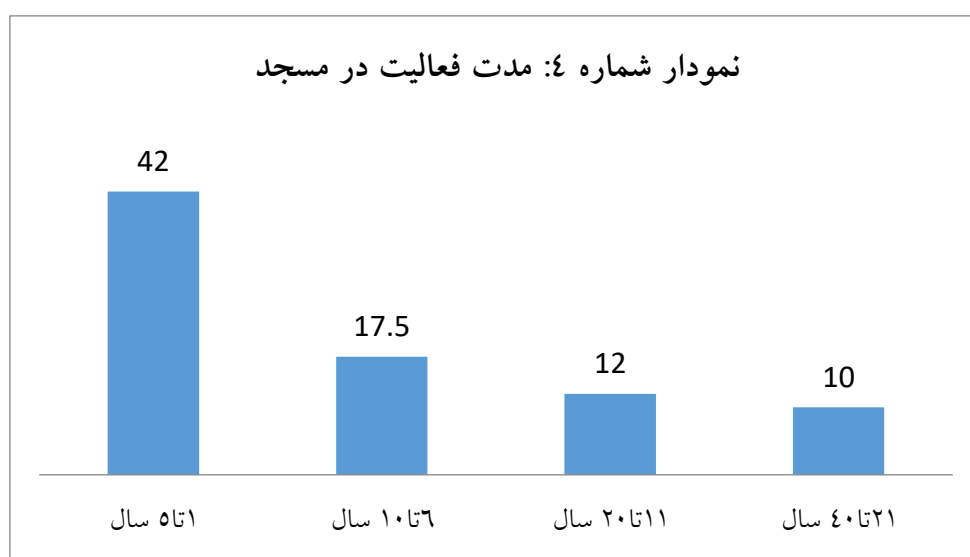
طبق نمودار شماره ۲: جامعه‌ی آماری این پژوهش سه گروه سنی ۱۷ تا ۳۰ سال (۴۴.۵ درصد) یعنی ۸۹ نفر؛ ۳۱ تا ۴۰ سال (۱۶.۵ درصد) یعنی ۳۳ نفر و ۴۱ تا ۷۰ سال (۱۸.۵ درصد) یعنی ۳۷ نفر هستند.

با توجه به وجود روحیه نشاط و نوآوری در بین نسل جوان گرایش به همکاری با طرح‌های پژوهشی در این رده‌ی سنی در این پژوهش بیشتر از سایرین بوده است.

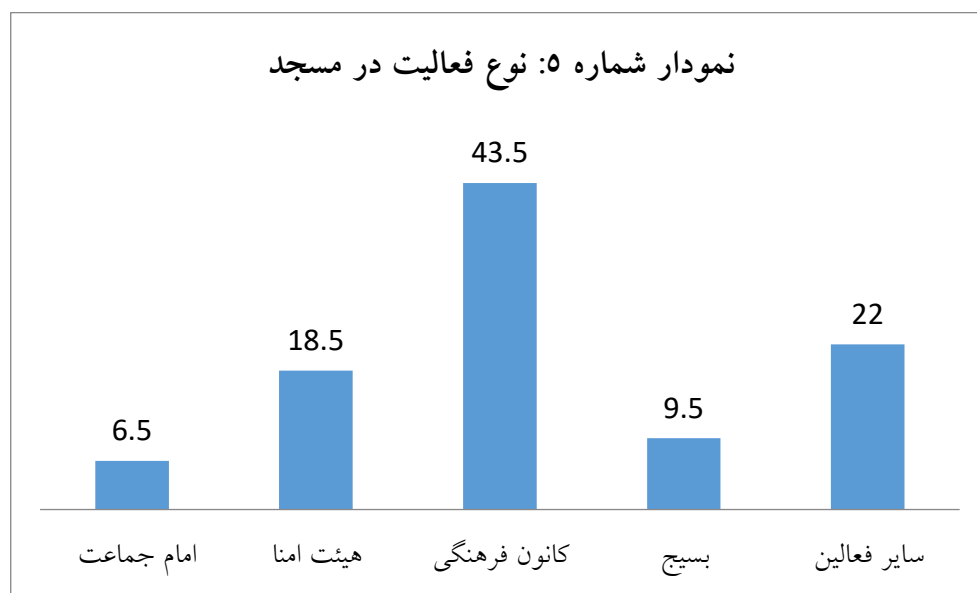

طبق نمودار شماره ۳: بیشترین افراد شرکت‌کننده در پیمایش (۳۷.۵ درصد) یعنی ۷۵ نفر از پاسخگویان در این پژوهش مدرک کاردانی یا کارشناسی دارند و در مرتبه‌ی بعدی افراد دارای مدرک دیپلم (۲۳.۵ درصد) یعنی ۴۷ نفر قرار دارند و دارندگان مدرک ارشد و دکتری با (۲۰.۵ درصد) ۴۱ نفر هستند که رتبه‌ی سوم جامعه‌ی آماری را دارند و در نهایت، آخرین رتبه از آن افراد زیر دیپلم (۱۱.۵ درصد) که ۲۳ نفر است.

آمارها نشان می‌دهد که به اداره امور مساجد با نگاهی تخصصی نگریسته نمی‌شود و هر شخصی با هر سطحی از دانش مرتبط یا غیر مرتبط در مدیریت مسجد حضور دارد و این مسئله از عوامل کاهش اثرگذاری مساجد است.

طبق جدول شماره ۴: مدت فعالیت ۴۲ درصد از جامعه‌ی آماری (۸۴ نفر) در مسجد بین ۱ - ۵ سال؛ ۱۷.۵ درصد بین ۶ - ۱۰ سال، مدت فعالیت ۱۲ درصد بین ۱۱ تا ۲۰ سال است و مدت فعالیت ۱۰ درصد افراد بین ۲۱ تا ۴۰ سال است.

طبق نمودار شماره ۵: بیشترین میزان استقبال از برنامه‌ها طبق این پژوهش، با ۴۳.۵ درصد (۸۷ نفر)، مربوط به فعالیت‌های فرهنگی در مساجد است. ضمناً کمترین میزان شرکت در نظرسنجی درباره ائمه جماعات است که علت این مسئله رفتاری افراد و در برخی موارد قبول نداشتن این‌گونه طرح‌ها و رویکردهای سنتی حداکثری و در برخی موارد حفظ اسرار مسجد و مشخص نشدن نقاط ضعف مساجد باشد؛ همچنین اطمینان نداشتن به اینکه شاید از پاسخ‌ها برای ارزیابی فعالیت‌های مسجد استفاده شود.

یافته‌های توصیفی

تعهد و مهارت مجریان خط‌مشی:

به تعهد و مهارت باید در همه‌ی عرصه‌ها توجه کرد و به میزان افزایش اهمیت و اثرگذاری عرصه‌ی فعالیت بر ضریب اهمیت و ضرورت این دو عامل مهم نیز افزوده می‌شود. مقام معظم رهبری نیز فرموده‌اند: «بی‌شک متصدیان اداره‌ی مساجد، بیش از دیگران باید احساس مسئولیت کنند» (۱۳ شهریور ۱۳۹۱).

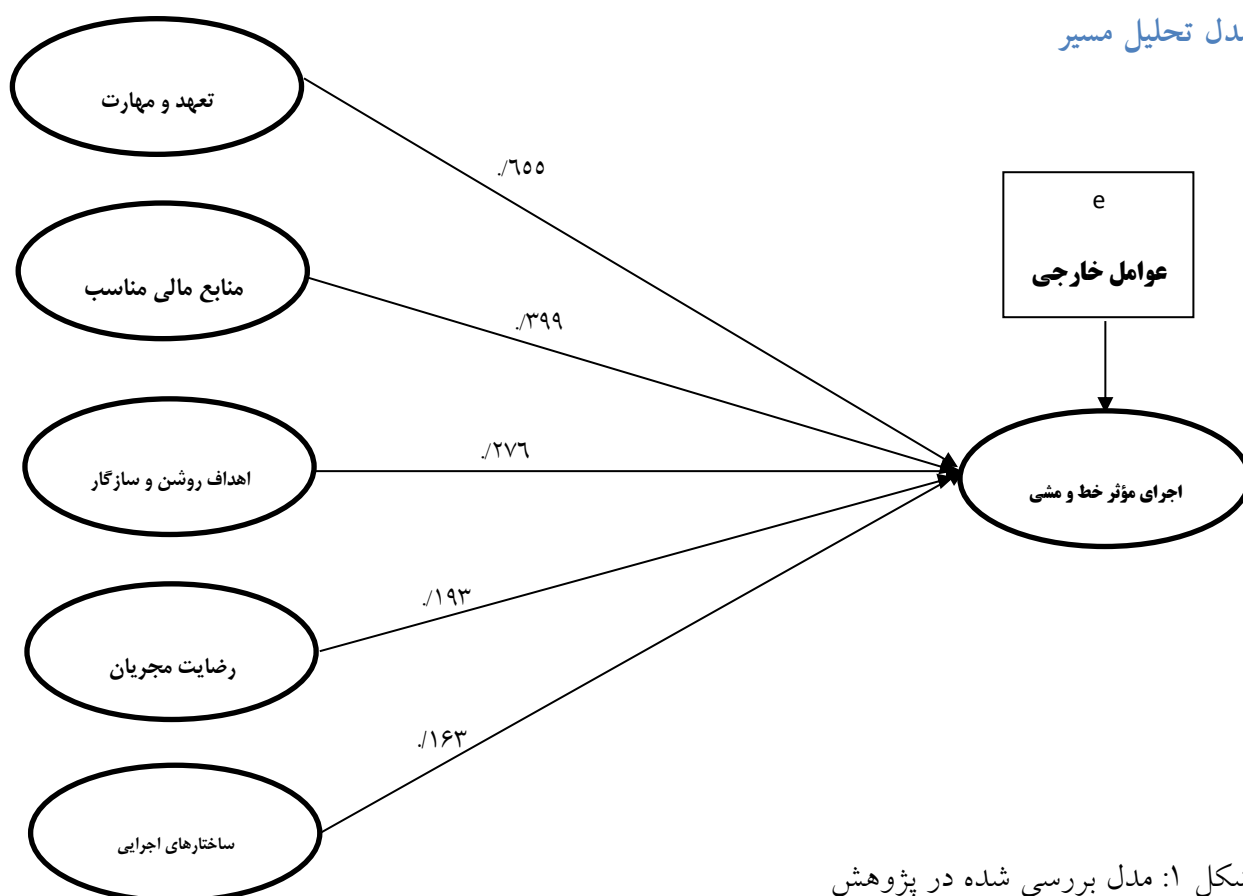
از آنجاکه مساجد مهم‌ترین پایگاه‌های حفظ و نشر معارف دینی هستند در آموزه‌های اسلامی نیز به این دو عنصر مهم بسیار توجه شده است، به حدی که خداوند در قرآن کریم وظیفه‌ی اداره‌ی مسجد را بر عهده‌ی

انبیا و اولیای خود قرار داده است^۱ و این مسئله نشان‌دهنده آن است که خدمت به خانه خدا و مسجد کاری ابراهیمی و مأموریت الهی به شمار می‌آید. بنابراین خدمت به مسجد و انجام امور آن نباید کم انگاشته شود. در نظریه سبتیر و مازمانیان نیز مهم‌ترین ویژگی مدیریت، مهارت و تعهد او برشمرده شده که در نهایت با توجه به آن اجرای سیاست هرگز شکست نخواهد خورد.

وقتی تعهد و مهارت مجریان خط‌مشی‌های مسجد در بین فعالان مساجد بررسی شده بیش از ۶۶ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که تأثیر تعهد و مهارت مقامات اجرایی در اجرای مؤثر خط‌مشی مسجد «زیاد و خیلی زیاد» است، بنابراین مفروض‌های الگوی تحقیق از این دیدگاه تأیید می‌شود.

یافته‌های تحلیلی

مدل تحلیل مسیر

شکل ۱: مدل بررسی شده در پژوهش

جدول: اثرات مرحله به مرحله متغیرهای مستقل بر وابسته

نام متغیر	R	R^2	مقدار B	مقدار بتا	آزمون T
					Sig
۱ تعهد و مهارت	.۶۵۵	.۴۲۹	.۶۷۷	.۶۵۵	.۰۰۰
۲ منابع مالی مناسب	.۷۳۵	.۵۴۱	.۳۹۶	.۳۹۹	.۰۰۰
۳ وجود اهداف روشن و سازگار	.۷۶۲	.۵۸۱	.۲۲۷	.۲۷۶	.۰۰۰
۴ رضایت	.۷۷۶	.۶۰۲	.۱۷۴	.۱۶۳	.۰۰۳
۵ ساختار اجرایی	.۷۸۸	.۶۲۱	.۱۷۲	.۱۹۳	.۰۰۵

تعهد و مهارت مجریان خطمشی مسجد

نتایج به دست آمده از الگوی یادشده نشان می دهد که ضریب بتا ($B=.۶۵۵$) و ۴۲ درصد کل اثرگذاری بر اجرای مؤثر خطمشی نتیجه عامل تعهد و مهارت مجریان خطمشی است و به بیان دیگر، مهم ترین عامل در اجرای مؤثر خطمشی های مربوط به مسجد، توجه به تعهد و مهارت های مجریان در اجرای خطمشی است؛ این مسئله اولین متغیر از لحاظ اهمیت و سطح معنی داری و تبیین کنندگی در تبیین واریانس متغیر وابسته است؛ بنابراین برای بهتر اجراکردن هر خطمشی لازم است به «تعهد و مهارت» مجریان توجه شود و نهادهای بالادستی طوری مدیریت کنند که افراد دارای تعهد و مهارت در نهاد فعال مسجد به خدمت گرفته شوند.

بین متغیر «تعهد و مهارت مجریان» خطمشی و اجرای مؤثر خطمشی رابطه ی مثبتی وجود دارد؛ بنابراین با افزایش «تعهد و مهارت» مجریان خطمشی، میزان اجرای خطمشی مناسب افزایش می یابد و با کاهش تعهد و مهارت مجریان خطمشی میزان اجرای مؤثر خطمشی کاهش خواهد یافت.

باید توجه داشت، اگر سیاستی به طور سلبی، بدون ابهام بوده، به طور ایجابی حامی درست و مدیریت ماهر و متعهد داشته باشد، اگر بگوییم، محال است که سیاست اجرا نشود، به گزافه سخن نگفته ایم (توسلی، ۱۳۸۷).

راهبردها و راهکارها

مقدمه

بررسی وضعیت آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات نشان‌دهنده آن است که سازمان‌های متولی درباره توانمندسازی این قشر در هدف‌گذاری و اجرا ضعف‌هایی دارند و اقداماتی هم که در این باره صورت گرفته، با توجه به شرایط، برآورده‌کننده نیازهای فعلی نبوده و در مجموع باعث ناکارآمدی نهادها در امر آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات شده است و حوزه‌های علمیه در جایگاه مبنایی‌ترین نهاد در این باره باید نقش محوری و تعیین‌کننده‌ای داشته باشند.

در این پژوهش راهبردی چالش‌هایی که در حوزه آموزش‌های تخصصی درباره توانمندسازی ائمه جماعات وجود دارد، گردآوری شد. راهبردها و راهکارهای پیشنهادی نیز با هدف هدایت و تقویت جریان آموزش‌های تخصصی و حل مشکلات این عرصه مهم بیان شده است می‌توان آنها را در سطح راهبردی کشور و مراکز تصمیم‌گیری پیگیری کرد.

برای رسیدن به وضع مطلوب می‌توان موارد راهبردی زیر را مطرح کرد:

راهبرد ۱: تقویت ارتباط مساجد با حوزه‌های علمیه (تقویت نقش حوزه در امر آموزش‌های تخصصی)

- راهکارها: تأسیس دفتر همکاری حوزه‌های علمیه با هریک از این نهادها و حضور مدیر حوزه‌ها در شورای سیاستگذاری مساجد؛
- تشکیل کمیته‌ی تخصصی اداره مسجد در مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه زیر نظر مدیر محترم برای الزام همکاری تمامی بخش‌ها، با اولویت‌های ذیل:
- تشکیل کمیته‌ی همکاری حوزه با سایر نهادهای مرتبط با مسجد؛
- تشکیل گروه‌های پژوهشی مسئله محور درباره نیازهای مساجد، با تفکیک مناطق؛
- تهیه‌ی نظام جامع مسائل مساجد کشور؛
- تعریف اولویت‌های پژوهشی حوزه در حوزه مسجد مبتنی بر این نیازها؛
- طراحی دوره‌های آموزشی - پژوهشی محور برای حل مسائل؛
- طراحی رشته‌های تخصصی مرتبط با مسجد؛
- طراحی کارگاه‌های مهارتی ضمن تحصیل برای تربیت مدیران مسجدی؛

- الزام معاونت‌های محترم آموزش و پژوهش برای قرارداد مسائل مربوط به مسجد در اولویت‌های کاری خود؛

- بازطراحی مؤسسه مسجد، برای افزایش کارآمدی و گسترش فعالیت‌ها؛

- طراحی سیاست‌های تشویقی برای ترغیب طلاب به فراگیری مهارت‌های مدیریت مسجد؛

- الزام معاونت تبلیغ برای محور قراردادن نیازها و مسائل مربوط به مسجد در رشته‌های در حال برگزاری خود؛

- طراحی فرصت‌های مهارتی (مانند فرصت‌های مطالعاتی) برای تمامی طلاب برای کسب مهارت و نیاز شناسی مناطق مختلف، به همراه یکی از مبلغان بزرگ با هدف آشنایی از نزدیک با نیازهای در نقاط مختلف کشور؛

سازمان تبلیغات با استفاده از ظرفیت کم‌نظیر خود که ارتباط مستقیم با ائمه‌ی جکاعات سراسر کشور و عزل نصب ایشان است، باید تسهیل‌کننده ارتباط این قشر با حوزه‌های علمیه باشد.

راهبرد ۲: جامع‌نگری در نیازسنجی و برگزاری دوره‌های آموزشی ائمه جماعات

- راهکار ۱: امور دانش‌آموختگان حوزه به تهیه اطلس مساجد و ائمه جماعات و شناسایی و وضعیت علمی و نیازهای مناطق پردازد؛

- عناوین دوره‌های آموزشی باید با نیازسنجی دقیق مشخص و مهمترین نیازهای که ائمه جماعات سرفصل دوره‌های آموزشی انتخاب شود و پس از آموزش درباره اثربخشی این مطالب و تأثیر آنها ارزیابی صورت گیرد و سرفصل‌ها به طور مداوم ارزیابی شود و متناسب با نیازهای روز تغییر یابد؛

- تهیه اطلس مساجد و همچنین ائمه جماعات و شناسایی نیازهای آنان طبق مسائل محل تبلیغ و پشتیبانی محتوایی و مهارتی از آنها برای رفع مشکلات و مسائل پیش‌رو در سریع‌ترین زمان ممکن؛

- تهیه اطلس جامع ائمه جماعات در کنار اطلس جامع مساجد کشور که شامل شرایط و ویژگی‌های منطقه‌ای و فرهنگی محیط‌های پیرامون مساجد باشد؛

- تشکیل پرونده‌های علمی و مهارتی برای ائمه جماعات در حوزه برای شناسایی نقاط قوت و توانمندی‌ها و کشف نقاط ضعف و برنامه‌ریزی برای تقویت آنها؛

راهبرد ۳: تجميع توان نهادهای مرتبط و هم‌افزایی

راهکار ۱: تشکیل یک سازمان منسجم برای هدایت و ارتقای تخصص‌های ائمه جماعت مساجد با هدف فعال‌سازی و تقویت کارکردهای مساجد؛

تدوین و طراحی نقشه جامع آموزش‌های تخصصی و مشخص‌سازی نقش سازمان‌ها در این موضوع و در نظر گرفتن بودجه بر مبنای عملکرد مثبت؛

برنامه‌ریزی جامع و هزینه‌کردن هدفمند بودجه‌های مربوط.

راهبرد ۴: تعریف و تعیین جایگاه حوزه‌های علمیه در اداره مساجد

- راهکار ۱: انتصاب ائمه جماعت زیرنظر حوزه در کمیته‌ای که هریک از نهادهای دیگر در آن عضو بوده، نیازها و شاخص‌های خود را به حوزه اطلاع دهند؛
- تعیین ساختاری مناسب برای ارتباط دائمی و درخور مساجد با حوزه‌های علمیه؛
- تشکیل کانون دانش‌آموختگان حوزه‌های علمیه؛
- تشکیل کانون ائمه جماعات مساجد؛
- تشکیل کانون ائمه جماعات مدارس؛

راهبرد ۵: تمرکز آموزش‌های تخصصی ائمه جماعات در یک نهاد

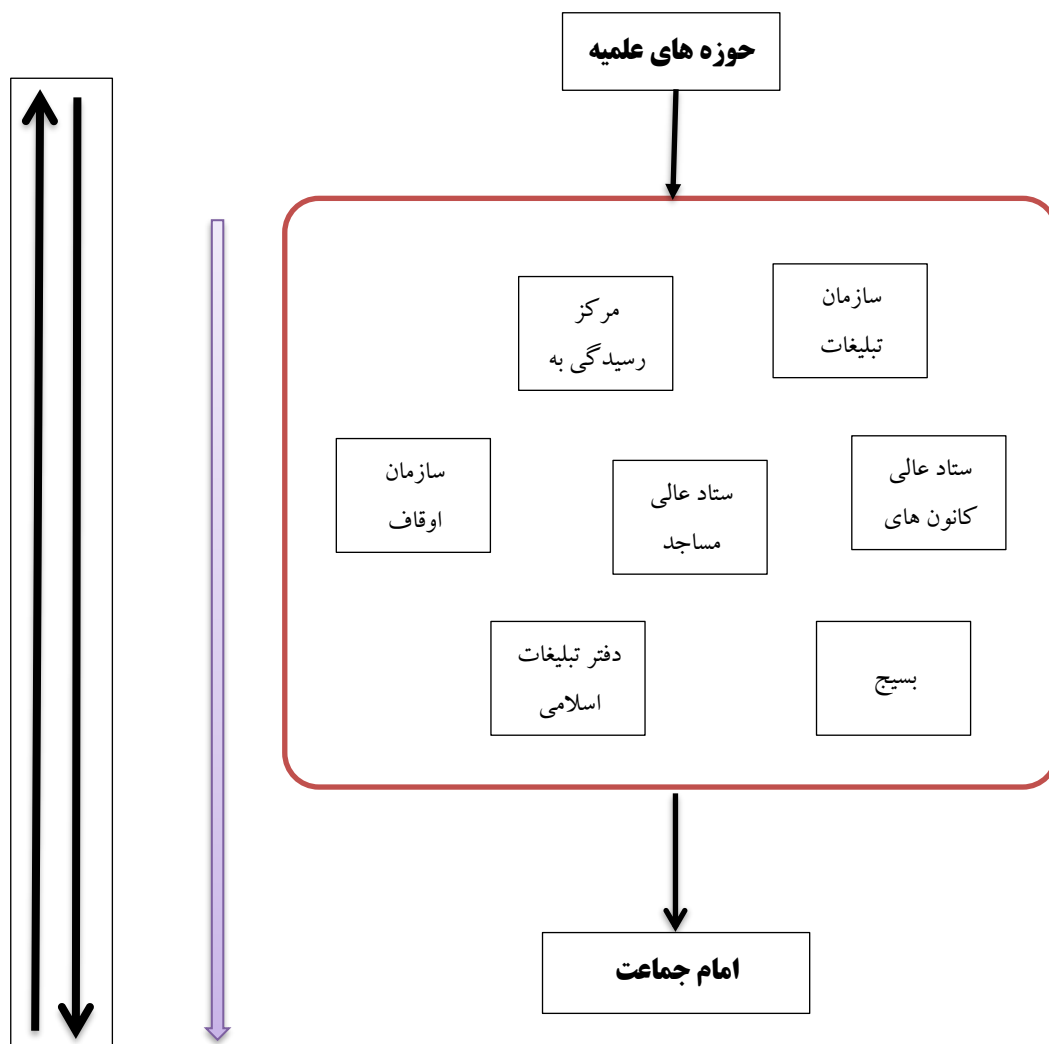
برای حوزه‌های علمیه: تدوین و طراحی دوره تخصصی امامت مسجد و ورود طلاب

با توجه به تخصص‌هایی که امام جماعت از ابتدای ورود به حوزه به آنها نیاز دارد، دروسی به صورت عملی و کارگاهی برای کسب مهارت بیشتر در این حوزه تدوین شود و هریک از سازمان‌های مرتبط نیازها و مسائل مرتبط یا حوزه کاری خود را مشخص سازند و این نهاد مرجع با توجه به رویکرد کلان آموزشی به طراحی دوره‌های آموزشی جامع با درنظر گرفتن نیازهای نهادهای بپردازد.

- طراحی دوره‌های تخصصی در قالب کارگاهی و به شیوه مهارتی در محیط‌های متناسب با حالت اقتضایی؛
- استفاده از ظرفیت‌های آموزش‌های کاربردی معاونت تبلیغ حوزه (سفیران هدایت) برای اولویت انتخاب در جایگاه امام جماعتی در مناطق فقیر یا کم‌برخوردار؛

راهبرد ۶: توسعه‌ی آموزش‌های تخصصی

- تسهیل برگزاری دوره‌های آموزشی در استان‌ها و واگذاری برخی امور به استان‌ها؛
- استفاده از شیوه گروهی در آموزش‌های علمی – مهارتی ائمه جماعات؛ یعنی از هر استان یا منطقه عده‌ای به‌صورت متمرکز و کاربردی آموزش ببینند و این افراد به‌صورت سرگروه در منطقه خود آموزه‌ها را با در نظر گرفتن اقتضائات منطقه‌ی تبلیغی خود به گروه دوم منتقل کنند و این سیر در مساجد روستایی نیز ادامه یابد؛
- لزوم بهره‌گیری از بستر فضای دیجیتال برای برطرف کردن نیازهای علمی مبلغان و ائمه جماعات و افزایش مهارت‌های آنها؛
- راه‌اندازی مرکزی برای پاسخگویی به سؤالات ائمه جماعات درباره موضوعات مختلف؛ چون برخی برای پاسخ دادن به برخی سؤال‌ها به ناچار به اینترنت مراجعه می‌کنند و این مسئله امکان استفاده از راهکارهای اصولی را کم می‌کند؛
- برگزاری کارگاه‌های مهارتی اداره مسجد به صورت عمومی برای تمامی مبلغان؛

مشکل اصلی در این باره نبود ارتباط ارگانیک بین این سه سطح است و حوزه های علمیه به صورت عمومی یا تخصصی در زمینه هایی غیر از مسجد طلبه ها را تربیت می کنند و این نیروها به حوزه اداره ی مسجدی وارد می شوند که سازمان هایی که در سطح دوم به آنها اشاره شد آنها را اداره می کنند.

مشکل آن است که در این سطح دیگر ارتباط با سطح قبلی قطع می‌شود و عملاً حوزه علمیه طلبه را رها می‌کند و برنامه‌ای برای او ندارد و سازمان‌ها خود به جذب ائمه جماعات می‌پردازند و هر سازمان هم طبق سلیقه خود این کار را انجام می‌دهد و وحدت رویه‌ای وجود ندارد. سپس امام جماعت در مسجد حضور می‌یابد که دائماً باید ارزیابی شده، از نظر علمی و مهارتی پشتیبانی شود، چون صرف انتخاب و حضور در مسجد کافی نیست و در این سطح سازمان‌ها معمولاً برنامه‌های خاصی ندارند و در برخی موارد که برنامه‌هایی هم دارند بدون در نظر گرفتن و استفاده از ظرفیت‌های حوزه به طراحی و برگزاری آموزش‌های مقطعی می‌پردازند که علاوه بر ضعف بودن شیوه آموزش ضعف در محتوا نیز در آنها دیده می‌شود.

مسئله بعدی، انقطاع سطح سوم از سطح اول است و ما در موارد زیادی شاهد هستیم که ارتباط طلاب فعال در مناطق دوردست یا مناطق مرکزی ارتباطشان با مبدأ که حوزه‌های علمیه است قطع می‌شود و این مسئله صدمه بزرگی برای آنهاست؛ چون در صورتی که سازمان‌های سطح دوم به وظایف خود به‌طور شایسته در امر آموزش عمل نکنند، خود روحانیون می‌توانند با استفاده از مجامع علمی حوزوی سطح علمی خود را حفظ و برای نیازهای مخاطبان خود پاسخی شایسته بیابند.

لذا سازمان‌های مرتبط باید تسهیل‌کننده و زمینه‌ساز ارتباط وثیق و علمی ائمه جماعات در تمامی سطوح و مناطق با حوزه‌های علمیه باشند.

از علل ناکافی بودن آموزش‌های سازمان‌ها در سطح دوم مقطعی بودن و موردی بودن و جامع نبودن آموزش‌ها است که بهترین الگو پس از برقراری رابطه بین سه سطح توجه به نیازها از پایین به بالا در سطح سوم با حضور ائمه جماعات و در سطح دوم با حضور سازمان‌ها و حوزه‌های علمیه و طراحی دوره‌های جامع و بلند مدت در حوزه‌های علمیه است؛ البته این امر در صورت تغییر رویکرد در حوزه‌های علمیه نسبت به واکنش به موقع در برابر نیازهای محیطی میسر خواهد بود.

مسئول مستقیم تربیت و آموزش و تأمین ائمه جماعات مساجد است و سازمان‌های یادشده در بین پانزده سازمان مرتبط مانند سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز رسیدگی به امور مساجد، بسیج، اوقاف و کانون‌های فرهنگی در جایگاه بازوان اجرایی حوزه‌های علمیه با توجه به در اختیار داشتن امورات اجرایی نیازهای مناطق و مختلف را شناسایی کرده، در نهایت تسهیل‌کننده و حلقه وصل ائمه جماعات مشغول در مساجد با

حوزه‌های علمیه باشند؛ در این صورت است که می‌توان تقویت توان ائمه جماعات و استفاده حداکثری از ظرفیت‌های مساجد را انتظار داشت.

اما اگر که سازمان‌ها هرکدام غیر هم‌سو به برگزاری دوره‌های بدون چارچوب و نظام کلان آموزشی بپردازند، این دوره‌های جزیره‌ای و تکراری باعث استقبال نکردن این قشر از برنامه‌های آموزشی سازمان‌های مرتبط می‌شود و این شیوه نمی‌تواند ثمرات طولانی مدت در پی داشته باشد.

البته در صحنه عمل سازمان‌ها معمولاً از این وظایف شانه خالی می‌کنند و برنامه مدون و شایسته ائمه جماعت متناسب با نیازهای روز مخاطبان برای آنها طراحی و اجرا نمی‌شود.

ردیف	چالش	راهبرد	راهکار

پیشنهادهای

- ساماندهی وضعیت انتخاب یا انتصاب امام جماعت و تعیین سازوکار برای متولی انتخاب؛
- طراحی و تدوین شرح وظایف امام جماعت و مناسب سازی آن با اقتضائات محیطی و پیشنهاد سازوکارهای ارزیابی دوره‌ای فعالیت‌ها؛
- اجرای طرح رتبه بندی ائمه جماعات یا مساجد بر اساس فعالیت‌ها و در نظر گرفتن امتیازات لازم برای دوره‌های آموزشی و کسب مهارت‌های جدید برای ترغیب افراد؛
- رویکرد محله محور؛
- محوریت محله و نقش مسجد در حل مشکلات محیط پیرامون خود و اولویت‌بندی نیازها و سرفصل‌های آموزشی ائمه جماعات بر اساس نیاز شناسی از محیط پیرامون؛

- تقویت سایر مهارت‌های طلاب و ائمه جماعات؛ مثل مهارت نوشتن برای برقراری ارتباط مداوم با مخاطبان خود و ورود به سایر عرصه‌های تبلیغ و انتقال تعالیم دینی؛ مثل راه اندازی نشریه مسجد، راه اندازی صفحه در فضای مجازی و سایت و...؛
- افزایش سواد رسانه‌ای ائمه جماعات و زمینه‌سازی برای حضور فعال ایشان در فضای مجازی با هدف ایجاد گروه‌های سالم و مفید برای مخاطبان و جوانان مسجدی؛
- با توجه به وضع فعلی در روند ارزیابی ائمه جماعات گزینه حذف یا تودیع ایشان باید کنار گذاشته شود، بلکه مهمترین امر اولویت دادن به توانمندسازی ایشان در قالب‌های مختلف است؛
- ارج نهادن به جایگاه مسجد و مدیریت مسجد در برنامه‌ریزی‌های ستادی حوزه‌های علمیه و شأن مدیریتی یا علمی قائل شدن برای این منصب به‌منظور ورود دائمی نخبگان حوزوی مشغول به تحصیل یا پژوهش به کسوت امامت جماعتی؛
- تأمین نیازهای معیشتی امام جماعت‌ها برای حضور تمام‌وقت آنها در مساجد؛

منابع:

- قرآن کریم
- برنامه راهبردی توانمند سازی ائمه‌ی جماعات، مرکز رسیدگی به امور مساجد، تهران
- بیانات در دیدار با اعضای شورای مرکزی نمایندگان ولی فقیه در دانشگاه‌های کشور و مسئولان دفاتر نمایندگی، ۱۳۶۹/۷/۸.
- بیانات در دیدار مسئولین اجرایی استان کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۸.
- بیانات مقام معظم رهبری:
- پل سبابتیر و دانیل مازمانیان، «شرایط موفقیت در اجرای مؤثر سیاست‌ها: راهنمایی برای تحقق اهداف در سیاست گذاری عمومی»، ترجمه محمد عادل پناهی و سارا قاسمی نراقی، نشریه فرهنگ اندیشه، ۱۳۸۵.
- پیام به اجلاس نماز، ۱۳۷۶/۷/۷.
- پیام به بیستمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۹۰/۷/۱۹.
- پیام به نوزدهمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۸۹/۷/۲۰.
- توسلی، حمید، «ارائه هشت مدل عملیاتی در چرخه سیاست گذاری برای اجرای مطلوب سیاست‌ها»، راهبرد یاس، ش ۱۵، ۱۳۸۷.
- حیدری تفرشی، غلامحسین، ۱۳۹۱، ویژگی‌های امام جماعت موفق و شایسته، فصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مدیریت آموزشی، سال چهارم، ش دوم.
- در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱
- دهقان، حسن، «مسجد از دیدگاه قرآن و عترت»، فروغ مسجد، ج ۱، ۱۳۸۲.
- دیدار با روحانیون، ۱۳۷۸/۶/۱۸.
- دیدار جمعی از روحانیون استان کرمان، ۱۳۸۴/۲/۱۱.
- الزامات ساماندهی فعالیت‌های اصلی حوزه مسجد، ۱۳۸۹، شورای عالی انقلاب فرهنگی، دبیرخانه کارگروه کلان دستگاه‌های فرهنگی.

- سخنرانی در دیدار با اعضای جامعه‌ی روحانیت مبارز و مجمع روحانیون مبارز تهران، علما و ائمه‌ی جماعت و جامعه‌ی وعاظ تهران و اعضای شورای هماهنگی سازمان تبلیغات اسلامی، در آستانه‌ی ماه محرم، ۱۳۶۸/۵/۱۱.
- سخنرانی در دیدار با جمعی از روحانیون، ائمه جماعات و وعاظ نقاط مختلف کشور در آستانه ماه مبارک رمضان، ۱۳۷۰/۱۲/۱۴.
- صحیفه امام، ج ۳، ص ۱۵.
- طالقانی، غلامرضا و دیگران، «مدیریت مسجد: تدوین الگوی شایستگی منابع انسانی»، فصلنامه‌ی پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)، سال دوم، ش ۳ و ۴، ۱۳۸۹.
- عباسی، رسول و همکاران، ۱۳۸۹، مدیریت مسجد تدوین الگوی شایستگی منابع انسانی، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه امام حسین (علیه السلام)، سال دوم، ش ۳ و ۴.
- علی بیات سید شهابی، ۱۳۹۲، وضعیت منابع انسانی سازمان های فرهنگی، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، معاونت پژوهشی
- قلی پور، رحمت الله، تصمیم‌گیری سازمانی و خط‌مشی‌گذاری عمومی، ۱۳۹۲.
- گزارش اولین دوره‌ی آموزشی فرهنگی سفیران آسمانی، ویژه‌ی ائمه جماعات مساجد کشور، ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد کشور، ۱۳۸۹.
- گزارش بررسی‌های کارشناسی پیرامون ساماندهی فعالیت‌های اصلی حوزه مسجد، ۱۳۸۹، شورای عالی انقلاب فرهنگی، دبیرخانه کارگروه مدیریت کلان دستگاه‌های فرهنگی.
- مجموعه قوانین و مقررات حوزه نماز و مسجد، ۱۳۸۹، شورای عالی انقلاب فرهنگی، دبیرخانه کارگروه مدیریت کلان دستگاه‌های فرهنگی.
- مدیریت راهبردی مساجد، ۱۳۹۴، مهدی ناظمی اردکانی، محمد تقی امینی، حمید شریفی زارچی، تهران، آثار فکر.
- مدیریت مسجد، ۱۳۸۶، مرکز رسیدگی به امور مساجد دفتر مطالعات و تحقیقات - گروه پژوهش‌های کاربردی، قم، انتشارات ثقلین.
- ناظمی اردکانی، مهدی، ۱۳۹۵، «تبیین مؤلفه‌های اصلی مدیریت کلان مساجد کشور»، نشریه راهبرد توسعه شماره ۴۵.

- نشریه گزارشی تحلیلی سازمان تبلیغات اسلامی، گزارش فعالیت‌های سالانه سازمان تبلیغات اسلامی (تمیم) ۱۳۹۴، ش پنجم، سال دوم.
- نشریه گزارشی تحلیلی سازمان تبلیغات اسلامی، گزارش فعالیت‌های سالانه سازمان تبلیغات اسلامی (تمیم) ۱۳۹۵، ش ششم، سال دوم.
- واکاوی نوع نگاه به نهاد مسجد در سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳، عبدالملکی، حسین؛ سلیمانی ساسانی، مجید؛ نادری، احمد، راهبرد اجتماعی فرهنگی، تابستان ۱۳۹۳ ش ۱۱.
- الوانی، سید مهدی و فتاح شریف زاده، فرایند خط‌مشی‌گذاری، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، سال ۱۳۸۱.